

المرآة فی شرح اسماء المشکوة

مصنفه

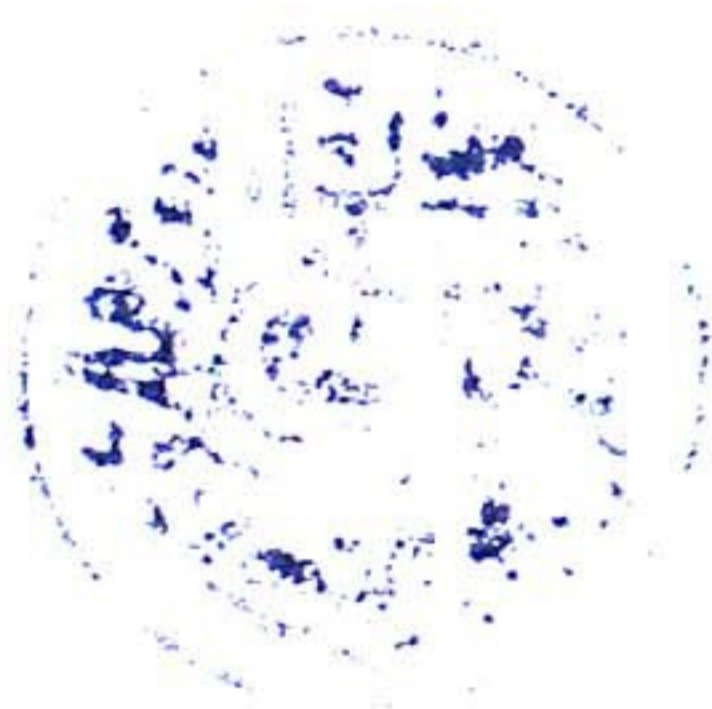
ملا نصر اللہ بن عبد السلامؒ اٹکی

مرتبہ

نذر صابری

مجلس نوادرات علمیہ - اٹک

المرآة في شرح أسماء المشكوة

مصنفه

ملائصر اللہ بن عبد السلام اٹکی

مرتبہ

نذر صابری

مجلس نوادرات علمیہ - اٹک

ب
135300

ضابطہ اشاعت

نام کتاب	:	المرآة فی شرح اسماء المشکوٰۃ
مصنف	:	ملائصر اللہ بن عبدالسلام انکی
مرتب	:	نذر صابری
سال اشاعت	:	اگست ۱۹۹۸ء
ضخامت	:	۸۰ صفحات
کمپوزر	:	جمیل احمد
قیمت	:	۲۰ روپے
ناشر	:	مجلس نوادرات علمیہ انک

نیلاب پرنٹرز گوالمنڈی راولپنڈی فون 538133 , 552380

انتساب

۶- رجب المرجب ۱۱۲۸ھ

کی

اس سہانی شام کے نام

جب ماہ طیبہ صلی اللہ علیہ وسلم کی کریمیں

مرآة

پر کھیل رہی تھیں

دیباچہ

مرآة فی شرح اسماء مشکوٰۃ

(فارسی میں اسماء الرجال کی ایک نادر الوجود تصنیف جسے 1128 ہجری میں اٹک کے ایک عالم نصر اللہ بن عبدالسلام نے لکھا۔ شروع میں سبب تالیف اس کی خصوصیات اور ترتیب و تحقیق پر بحث کی ہے اور اس کتاب کی تصنیف میں حدیث اور دیگر فنون و علوم کی جن کتابوں سے مدد لی ہے ان کے نام دیے ہیں۔ اسماء مشکوٰۃ کو حروف تہجی کے اعتبار سے پیش کیا ہے کتاب ایک سال چھ ماہ میں پایہ تکمیل کو پہنچی۔ جس روز مصنف اس کی تسوید سے فارغ ہوئے رسول اکرم ﷺ کو صحابہ کے ساتھ خواب میں دیکھا۔ مصنف کو کتاب بارگاہ رسالت میں نذر کرنے کا اشارہ کیا گیا۔ رسول اکرم ﷺ کتاب لے کر مطالعہ فرمانے اور مسکرانے لگے۔ اس واقعہ کو مصنف نے پوری تفصیل کے ساتھ کتاب میں درج کیا ہے۔ کتاب ایک دلاویز فارسی منا جاتی نظم پر ختم ہوتی ہے۔ مصنف کا سن وفات متعین نہیں ہو سکا البتہ اس قدر یقینی ہے کہ وہ 1128 ہجری اور 1147 ہجری کے درمیان میں کہیں فوت ہوئے ہیں۔)

(نوادرات علمیہ اٹک)

اس کیفیت کا حامل مخطوطہ مجلس نوادرات علمیہ اٹک کے زیر اہتمام 22 نومبر 1963ء کو منعقد ہونے والی نمائش مخطوطات میں نمایاں طور پر رکھا گیا تھا۔ یہ نسخہ کتب خانہ فاضلیہ گڑھی افغاناں کی ملک تھا اور اس کے ترقیمہ کی صورت یہ تھی۔ (تمام)

شد کتاب مرآة المشکوٰۃ از تالیفات ملا نصر اللہ بن عبدالسلام رحمۃ اللہ اتکی 1147 ہجری
 الحمد للہ رب العلمین والصلوٰۃ والسلام علی رسولہ محمد وآلہ اجمعین ﷺ) ظاہراً 1147
 ہجری ترقیمہ میں ایسی جگہ واقع ہے کہ اس سے اغلباً مولف کی تاریخ وفات ہی مراد لی
 جائے گی۔ اگر بالفرض یہ سن کتبت ہے تو رحمۃ اللہ کے الفاظ اس امر کے متقاضی
 ہیں کہ مولف 1147 ہجری سے قبل راہی ملک بقا ہو چکا تھا۔ اس تحدید و تعیین کے
 باوجود مولف تک رسائی نہیں ہو پارہی تھی۔

15 ستمبر 1970ء کو چھٹھ کے ایک فاضل پروفیسر محمد اقبال شیخ سے ملاقات
 ہوئی۔ انہوں نے بتایا کہ مرآة کے مولف کا تعلق ان کے خاندان سے ہے۔ شروع
 میں یہ لوگ اٹک قدیم میں مقیم رہے پھر وہاں سے موضع ٹھیکریاں میں منتقل ہو گئے۔
 چنانچہ عبدالسلام اور ملا نصر اللہ اسی جگہ مدفون ہیں۔ انہوں نے یہ بھی بتایا کہ مؤخر
 الذکر کا عرفی نام میاں ولی تھا اور وہ زندگی کے اواخر میں عالم جذب میں چلے گئے تھے۔
 موصوف سے کہا گیا کہ وہ اپنا شجرہ ایک نظر دکھا دیں تاکہ دعویٰ دلیل سے آراستہ ہو
 مگر بوجہ ایسا نہ ہو سکا اور یہ ملاقات ثمر خیز ثابت نہ ہوئی۔ کل امر سرہون
 باوقاتہ۔ 29 مارچ 1992ء کو اسی خاندان کے ایک باذوق نوجوان ساجد صدیقی سے
 ملا اور ان کا شجرہ دیکھنے کا اتفاق ہوا۔ پہلی ہی نظر میں یہ دیکھ کر دل خوشی سے بھر گیا کہ
 مرآة المشکوٰۃ کا مولف واقعی اس کے اندر جاگزیں ہے۔ اختر رومانی کے شجرہ سے اس کی
 مزید توثیق ہو گئی۔

کتاب اپنے موضوع کی تقدس مآلی اور دربار نبوی ﷺ میں پذیرائی کی بنا پر
 1963ء ہی سے مجلس کے اشاعتی پروگرام پر سرفہرست تھی مگر ضخیم تھی زیادہ

سرمایہ چاہتی تھی اور سرمایہ بھی ایسا جس پر نیک کمائی کے الفاظ کا اطلاق ہو سکے۔
ہم نے گوئی سعادت میدان میں پھینک رکھی تھی اور کسی شہسوار کا انتظار تھا جو 5 دسمبر
1995ء کو عمر فاروق کی صورت میں نمودار ہوا۔ ہم نے محفل شعر و ادب کے ایک
اجلاس میں ان کو بطور مہمان خصوصی بلایا ہوا تھا۔ اجلاس کے دوران اس کتاب کا ضمناً
ذکر آگیا جو ان کو اتنا بھانپا کہ اپنے والد گرامی کی روح کو ایصالِ ثواب کی خاطر دس ہزار
روپیہ دے گئے اور مزید کا وعدہ کر گئے۔

اشاعت میں آسانی کے پیش نظر کتاب چند ایک چھوٹے چھوٹے حصوں میں
شائع ہوگی پہلا حصہ جو اسماء اللہیہ سے متعلق ہے اپنی ترتیب میں بقول مولف تمناً
حدیث کے مطابق ہے رکھا گیا ہے باقی حصے لغوی ترتیب میں ہیں اور بہت سہل الماخذ
ہیں یہ سعیِ بلیغ کتاب کو کتابِ حوالہ کا درجہ عطا کر رہی ہے فارسی کا ذوق گو افسوسناک
حد تک ملک میں کم ہو گیا ہے مگر اس کے باوجود امید واثق ہے کہ کتاب اپنی اعلیٰ درجہ
کی تالیفی خوبیوں کی بدولت اہل علم خاص کر دینی درس گاہوں میں بڑی قدر کی نگاہ سے
دیکھی جائے گی۔ مولف کی کشتِ امید کوئی تین سو سال بعد بارور ہو رہی ہے لہذا امید
ہے ان کی روح ہماری مجلس اور کتب خانہ فاضلیہ کی انتظامیہ سے بہت شاد کام ہوگی اور
اس سے پہلے کہ یہ حصہ منظر عام پر آئے عالم برزخ میں میاں ظہور احمد کی جانب
گلدستہ تشکر کے ساتھ گامزن ہو گئی ہوگی۔

نذر صابری

فصل بہار شوال ۱۴۱۷ھ ہجری

حسن ترتیب

۳۰	المعز	۸	اللہ
۳۰	للذل	۱۰	الرحمن
۳۱	السمیع	۱۰	الرحیم
۳۱	البصیر	۱۲	الملك
۳۲	الحکم	۱۳	القدوس
۳۳	العدل	۱۴	السلام
۳۳	اللطیف	۱۵	المومن
۳۵	الخبیر	۱۶	المبین
۳۵	الحلیم	۱۸	العزیز
۳۶	العظیم	۱۹	الجبار
۳۸	الغفور	۲۰	المتکبر
۳۹	الشکور	۲۱	الخالق
۳۹	العلی	۲۱	الباری
۴۱	الکبیر	۲۱	المصور
۴۱	الحفیظ	۲۲	الغفار
۴۳	المقیم	۲۳	القهار
۴۴	الحسب	۲۴	الوہاب
۴۵	الجلیل	۲۵	الرزاق
۴۶	الکریم	۲۶	الفتاح
۴۷	الرقیب	۲۷	العلیم
۴۸	النجیب	۲۷	القابض
۴۸	الواسع	۲۷	الباسط
۴۹	الحکیم	۲۹	الخالق
۵۰	الودود	۲۹	الرافع

٦٤	الظاهر	٥١	المجيد
٦٤	الباطن	٥١	الباعث
٦٤	الوالي	٥٢	الشهيد
٦٨	المتعالى	٥٢	الحق
٦٨	البر	٥٣	الوكيل
٦٩	التواب	٥٥	القوى
٤٠	المنتقم	٥٥	المتين
٤٠	العفو	٥٦	الولى
٤١	الرزق	٥٤	الحميد
٤١	مالك الملك	٥٤	المحصى
٤١	ذو الجلال والاكرام	٥٨	المبدي
٤٢	المقط	٥٨	المعيد
٤٢	الجامع	٦٠	الحى
٤٣	الغنى	٦٠	الميت
٤٣	المغنى	٦٠	الحى
٤٣	المانع	٦١	القيوم
٤٥	الضار	٦١	الواجد
٤٥	النافع	٦٢	الماجد
٤٥	النور	٦٢	الواحد
٤٦	المادى	٦٣	الصمد
٤٧	البدیع	٦٣	القادر
٤٨	الباقى	٦٣	المقتدر
٤٨	الوارث	٦٥	المقدم
٤٩	الرشيد	٦٥	الموخر
٤٩	الصبور	٦٦	الاول
		٦٦	الآخر

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

الحمد لله الذي علمنا الاسماء ولا سيما اسمائه الحسنی و ارانا فی
آلافق والا نفس من آیاته الكبرى والصلوة و السلام علی رسوله
محمد خیر من یرسل ویوحی و علی آله وصحبه الذین فازوا منه بحظ
لا یحصى و علی التابعین و تبعهم الوصلین فی العلم غایة القصوی
اولئك لهم مغفرة عند ربهم و یجزی الذین احسنوا بالحسنى اما بعد
می گوید بنده احقر الانام نصر اللہ بن عبد السلام کہ اہم الفرائض و اتم الواجبات
کہ آدمی را می باید بہ او پرداخت متابعت سنت نبوی و اقتفاء ہدی مصطفوی
است چہ تمامی سعادات و ہمگی سیادات کہ عبارت است از مرتبہ محبوبیت بنده
مرحق سبحانہ و تعالی را در ضمن آل حاصل است قال تعالی قل انکنتم
تحبون اللہ فاتبعونی یحبکم اللہ اما متابعت سنت موقوف است بر دانستن
اقوال و افعال و تقریرات حضرت سید کائنات از روئے اسناد روات ثقات کہ
علم حدیث عبارت از آل است و از جملہ اجل و اہم انواع علوم حدیث
معرفت اسما الرجال و طبقات العلماء و تحقیق اوصاف الرواة و من تقبل روایت و
من لا تقبل است کہ مبنی اسناد حدیث بر آل است زیرا کہ بہ او حاصل می شود
تمیز میان صحیح و ضعیف و سنت و بدعت و لهذا قال عبد اللہ بن المبارک
الاسناد من الدین و لولا الاسناد و لقال من شاء ما شاء و بنا بر ہمیں
مصدی شدہ اند بسیارے از مرہ این فن شریف بہ تصانیف در این
باب و تالیف پس نوشتہ اند بعضے در ضعفاء محض چنان کہ بخاری و نسائی و ابن

حبان و دارقطنی و بعضی در ثقات محض چنان که کتاب ثقات که مرابن
 حبان راست و بعضی در ضعفاء و ثقات هر دو چنان چه تاریخ بخاری و ابن خثیمه
 و غیر هم است و بعضی بیان می کنند عدالت و جهالت و توثیق و تضعیف روایات را
 در ضمن شرح احادیث و از آل جمله قدوة المتأخرین و اسوة المحسنین شیخ عبدالحق بن
 شیخ سیف الدین الدهلوی است که در اثناء شرح فارسی خود که بر کتاب مشکوٰۃ
 المصابیح تالیف شیخ ولی الدین عبداللہ الخطیب التبریزی که در این دیار بسیار اشتهار
 دارد نوشته این صانع بدیع به کار برده و تحقیق مبنی بر روایات را و تبیین حالات آل ہارا
 چنانچہ باید از روی کتب متقدمین در آل جا ثبت نموده و طلبہ این مطلب را بے نیاز
 ساختہ شکر اللہ سعید لیکن چون نصب العین شیخ مسطور شرح احادیث است تحقیق
 روایات را در ضمن شرح احادیث شریف بے رعایت ترتیب حروف تہجی کیفیاتینق
 اندراج فرموده و نیز تمام احوال روایات را ہمگی در تحت ہر یک از آسامی نہ نوشته
 بلکہ گاہی بہ و فور نشاط بہ یک جا و غالباً در مواضع شتی بعضی حالات را در این
 جا و بعضی را در موضع دیگر ایراد نموده چنان کہ جو بندہ را بسیار تفحص باید نمود
 تا بر ضبط الفاظ و تحقیق حالات مطلع شود لهذا این قلیل البضاعت حسبہ اللہ و
 تسہیلاً علی الطلبة اکثرے از اسماء اعلام انسان و غیر انسان و برنے از اسماء
 اجناس را کہ مشتمل است بر آل کتاب مشکوٰۃ و بعضی دیگر از کتب معتبرات فراہم
 آورده بر طبق حروف تہجی مرتب و مبوب ساختہ و تمام احوال ہر یک را و ضبط
 لفظ آل را از ہر جائے شرح مسطور و دیگر کتب مشہور استخراج کردہ بہ ہمون
 عبارت شرح و کتب منقول عنہا در زیر ہر اسم ایراد نمود مگر در جائے کہ از

روئے احادیث نبویہ یا عبارات معتبرات دیگر احتیاج بہ انضمام زوائد شدہ آل را بہ حالات مرقومہ در شرح وغیرہ الحاق نموده و اشارت بما یتکلف عنہ بہ کار برده و از غرائب صنع این نحیف آنکہ در ذیل اکثر از آسامی کہ معانی لغویہ آل قریب الفہم نہ بود از روئے لغات معتبرہ معانی لغویہ نیز نوشته و در این باب تفحص بسیار نموده و مصدر نمودم این مختصراً بہ شرح اسماء اللہ الحسنیٰ تیمناً و تبرکاً و طمعاً فی دخول الجنة الموعود و علی احصائها و نوشتہم آل را بر نچہ کہ در حدیث شریف واقع شدہ آخذاً ترجمتہ من شرح المواقف و شرح الحصن الحصین للمولے علی القاری و معقب نمودم شرح اسماء اللہ الحسنیٰ را بہ شرح آسامی اصحاب بدر و تحقیق نمودم معانی لغت بعضی از آل ہا را کہ الفاظ غریبہ بودند در ماسیاتی در باب حرفی کہ مناسبت داشت بہ آل لفظ و نوشتہم نام ہائے پیغمبر ال و ملائکہ و صحابہ را بہ حرمت بہ اشارت بہ بودن او صحابی یا غیر او و ہم چنین ایما نمودم بہ بودن صاحب اسم تابعی یا غیر تابعی مگر در جائے کہ مطلع نہ شدم بر وصف مذکور پس متعرض نہ شدم ال را التیازاً بین در جاہتم و اسامیہم و کتاب ہائے کہ در وقت جمع نمودن این مختصر در پیش فقیر بودند و من نا قلم از آل ہا قلیلاً و کثیراً سوائے از آل ہا کہ شارح از آل ناقل است این ہاست: مشکوٰۃ المصابیح، شرح فارسی شیخ عبدالحق بر مشکوٰۃ، مغرب، قاموس، روضۃ الاحباب، شرح حصین حصین مولیٰ علی القاری، تفسیر بیضاوی، مرقاۃ شرح مشکوٰۃ مولیٰ علی القاری، خلاصۃ الطیبی، تو شیخ جلال الدین سیوطی بر صحیح بخاری، شرح شمائل عباد اللہ خان، شرح مواقف، کفایہ بر ہدایہ، چلبی، شرح

و قایہ، صراح، تاج المصاویر، شہقتی، مصاویر نیشاپوری، جامع الرموز، لوا مع النجوم، مختصر شمس العلوم، مہذب الاسماء، دستور اللغت، مویذ الفضلاء، منتخب رشیدی و ہر گاہ کہ فارغ شدم از مسودہ این نسخہ دیدم جناب حضرت رسالت پناہ را صلی اللہ علیہ وسلم در خواب و حال آل کہ من ایستادہ ام و کاغذ تفصیل این آسامی بر دست نمادہ ام پس اشارت کرد مرا یکے از حضارہ گزرانیدن آل قرطاس از نظر سید الابرار صلی اللہ علیہ وسلم پس پیش شدم و آل کاغذ را در پیش آنحضرت نهادم پس دیدم کہ گرفت آل را رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم از دست من و مطالعہ می کرد آل را و گویا کہ مسرور بود بدال و الحمد لله علی حمداً دائماً کثیراً کثیراً بنا بر اشارت این بشارت امیدوارم کہ این مختصر بہ برکت نظر انور حضرت خیر البشر مقبول بارگاہ حضرت حق سبحانہ و تعالیٰ شدہ باشد و در دنیا و آخرت موجب جمعیت و مغفرت این عاصی گردد و شروع نمودہ بودم در تالیف این مختصر در آواخر ذی الحجہ سنہ یک ہزار و یک صد و بیست و شش ہجری و فارغ شدم بحمد اللہ و حسن توفیقہ از کتابت او در رجب المرجب سن یک ہزار یک صد و بیست و ہشت و بودم مشغول بہ جمع و تالیف او مدت یک نیم سال و ہر گاہ کہ حمد اللہ سبحانہ با اتمام رساندم اورا نامیدم وے را بالمرآة فی شرح اسماء المشکوۃ مع اللہ تعالیٰ لی و لاوڈ و لادی بدرالدین محمد و محمد عظیم و محمد قدرت اللہ و لسائر المسلمین بہ مطالعہ ہذا المختصر بہ برکت سید البشر صلی اللہ علیہ وسلم و ما توفیقی الا باللہ و ہو حسبی و نعم الوکیل۔

باب فی اسماء اللہ الحسنى

بدان کہ اسماء اللہ تعالیٰ توفیقی است یعنی موقوف است
 اطلاق آل ہا بر اذن شارع در آل و توقیف در لغت بہ معنی تعریف و تعلیم آید
 و فی القاموس التوقیف فی الحدیث تنبیہ و فی الشرع کالخص و حاصل آل کہ ہر
 اسمے کہ در شرع اطلاق وے بر باری تعالیٰ آمدہ ہماں را اطلاق باید کرد و از
 پیش خود بہ کم عقل نامے نہ باید نہاد اگرچہ ہر دو اسم بہ یک معنی باشند مثلاً
 اللہ تعالیٰ را عالم گویند نہ عاقل و جواد گویند نہ سخی و شافی گویند نہ طیب و
 ایں مذہب شیخ ابی الحسن الاشعری و متابعین او است و هو المختار و ذالک
 للاحتیاط احتراز اعمایو ہم باطلالعظیم الخاطر فی ذلک فلا یجوز الا
 کتفاء فی عدم ایہام الباطل بمبلغ ادراکنا بل لا بد من الاستناد الی
 اذن الشارع و مذہب معتزلہ و کرامیہ آل است کہ اگر عقل دلالت کند بر
 ثبوت صفتی از صفات وجودیہ یا سلبیہ مرحق سبحانہ و تعالیٰ را جائز است کہ
 اطلاق کنند اسمے کہ دلالت کنند بر اتصاف او سبحانہ بہ آل صفت برابر است کہ وارد
 شود اذن شرع بہ اطلاق آل اسمے یا وارد نہ شود و ہم چنین است حال در افعال
 کہ بر تقدیرے کہ عقل مجوز باشد بہ ثبوت آل فعل مرحق سبحانہ و تعالیٰ جائز
 است کہ اسم دال بر اتصاف بہ آل فعل بر حق سبحانہ و تعالیٰ اطلاق کنند و اگرچہ
 اذن بہ او وارد نہ شدہ باشد در شرع و مذہب قاضی ابو بکر باقلانی کہ از اصحاب
 سنت و جماعت است آل است کہ باوجود دلالت عقل بر اثبات صفت یا فعل
 مرحق سبحانہ و تعالیٰ را اطلاق اسم دال بر آل صفت و فعل بہ اذن شارع و قتی

درست است که آل لفظ موہم ما لایلیق بہ جناب کبریا او نہ باشد و برائے ہمیں درست نیست اطلاق لفظ عارف زیرا کہ مشتق است از معرفت و معرفت گاہے اطلاق می یابد بر علمے کہ مسبوق بہ غفلت باشد و نہ اطلاق فقیہہ زیرا کہ فہمیدن غرض متکلم است از کلام و این مشعر است بہ سابقیت جہل و نہ لفظ طیب زیرا کہ از طب علم مراد دارند کہ بہ تجارب حاصل آید الی غیر ذلک مما تعالی اللہ عنہ علواً کبیراً و بعضے گفتہ اند کہ باوجود عدم ایہام ما لایلیق بشرط است کہ آل لفظ مشعر بہ تعظیم باشد تا درست شود اطلاق بے توقیف و مختار امام غزالی آل است کہ اطلاق اسماء بہ عقل بہ طریق توصیف جائز است و بہ طریق تسمیہ غیر جائز و مختار و مذہب الاشعری است کما تقدم و باید دانست کہ این ہمہ اختلاف در اسماء ماخوذ و از صفات و افعال است و اما اسماء اعلام او سبحانہ در ہر لغت پس جائز است اطلاق او اتفاقاً و مشہور است کہ توقیف بہ نود و نہ اسم وارد شدہ کما قال فی المشکوٰۃ و عن ابی ہریرۃؓ قال قال رسول اللہ ﷺ ان لله تسعة و تسعين اسماً مائة الا واحدة من احصها دخل الجنة وفي رواية و هو وتر يحب الوتر متفق عليه وفي بعض النسخ مائة الا واحداً بدون التا اگر گویند صفات اللہ بہ نزد اہل سنت و جماعت ہمگی ہفت اند این کثرت اسماء از کجا آمد و نیز اذن شرع بہ دیگر اسماء سوائے ازین نود و نہ نیز وارد شدہ وجہ تخصیص بہ این ہاچہ باشد از اول جواب دادہ اند کہ صفات ہر چند از ہفت بیش نیست اما افعال اللہ تعالی بسیار اند کثرت اسماء از آل جائز است و از ثانی گفتہ اند کہ وجہ تخصیص بہ اعتبار این صفت است کہ من احصاها دخل

الجنة و شاید که این خاصیت مخصوص به همین اسماء است و تعیین به این اسماء هر چند در صحیحین نیست اما در حدیث ترمذی و شہتی به او تعیین وارد شده کماسیاتی و گفتیم که توفیق در مشهور به نود و نہ اسم است برائے آل که توفیق بما سوا این اسماء نیز وارد شده اما در قرآن به مولیٰ و نصیر و غالب و قاهر و قریب و رب و ناصر و اعلیٰ و اکرم و احسن الخالقین و الرحم الرحیم و ذی الطول و ذی القوة و ذی المعارج الی غیر ذالک و اما در حدیث مانند حنان و منان و قد ورد فی روایة ابن ماجه اسماء لیست فی الروایه المشهورة کالدائم و القديم و الوتر و الشدید و الکافی و غیرها و مراد با احصا حفظ است و نزد بعضی عمل به مقتضای ہر اسم بر حسب طاقت و علم بہ آل ہا و ایمان آوردن بدال و قیام بہ حقوق آل کہ معنی تعلق و تخلق است و آل چہ می گویند کہ بندہ متصف بہ صفات حق و متخلق بہ اخلاق وے تعالیٰ می گردد و معنی وے نہ آل است کہ بہ عین صفات یا مثل وے متصف می گردد و چہ مثل آل را می گویند کہ بہ جمیع وجوہ در میان دو چیز مشارکت باشد و وے تعالیٰ لیس کمثلہ شی است بلکہ مراد آل است کہ بہ وجہ من الوجوہ پر تو از صفات حق مناسب حال بر بندہ می افتد چنانکہ لفظ آل اسم را بر آل اطلاق توان کرد و الا این المشاركة للتریب برب الارباب تعالیٰ عن ذالک علواً کبیراً و تخلق در جمیع اسماء آل است کہ اعتقاد معانی آل کردہ بہ صدق ہمت متوجہ بہ آل باشند و حق عبودیت در آل ادا نمایند و بہ قدر ممکن بہ آل قولہ صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم قولہ صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم مادۃ الاواحدۃ تاکید است نود و نہ نام را تا زیادہ و کم خیال نہ کنند و یا در کتابت

شبهات واقع نہ شود و تسعة و تسعين را تسعة و سبعين یا سبعة و تسعين نہ خوانند و قولہ و ہو و تر بجر واو و فتح آل بہ معنی عدد و طاق است مثلاً یکے و سہ و پنج و ہفت و اطلاق اس اسم بر ذات حق سبحانہ و تعالیٰ بہ معنی فرد است در ذات غیر قابل تجزی و انقسام و در صفات بہ معنی شبہ و لا مثل و در افعال بہ معنی لا معین و لا شریک و عدد فرد مشابہ است بہ وے تعالیٰ در بعض اسامی معانی و محبت و تر بہ معنی ثواب دادن بر آل و لہذا و تر مرعی است در بسیارے از امور شرعیہ کذا فی شرح المواقف و شرح المشکوٰۃ و عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ ﷺ ان لله تسعة و تسعين اسماً من احصاها دخل الجنة هو الله الذي لا اله الا هو اداے عبارت مقتضی آل بود کہ اسماء را بہ طریق تعداد ذکر می کرد و لیکن بہ طریق اخبار و توصیف ذکر کرد از جہت وصف کردن حق سبحانہ و تعالیٰ را بہ واحدانیت و اخبار کردن از وے بہ صفات کمال و تعلیم کردن طریق احصار و ذکر کرد اسماء تا افادہ کنند تيقظ و شوق و ذوق و لذت را بہ توحید خدا و صفات او اشعار بہ آل کہ اللہ اسم ذات است و باقی صفات اند مر او را و در ضمن اسامی تعداد نیز حاصل می گردد و در کلمہ ہوا اشارت است بہ ذات مجردہ و ہویت مطلقہ و اللہ اشارت است بہ مرتبہ جامعہ مر صفات را مجملأ و اللہ اسم علم است مر ذات واجب الوجود را کہ معبود بہ حق است و جامع است مر تمامی صفات کمال را و مبعداست از ہر نقصان و متفرد است بہ وجود حقیقی و ہر موجودے کہ جز او است فی حد ذات خود معدوم است

واستفاده وجود از وے کنند و وجود وے از آل جہت است کہ نسبت بہ وے
 دارد و روے بہ آل جانب آرد و این معنی است کل شی ہالک الا وجہہ را
 ولا موجود فی الحقیقۃ الا اللہ را و بریں تقدیر لفظ اللہ جامد باشد غیر مشتق و
 این یکے از دو قول خلیل و سیبویہ است و ہمیں است مروی از ابو حنیفہ و شافعی
 و ابو سلیمان خطابی و امام غزالی و نزد بعضے مشتق است و اصل او الہ بود و ہمزہ
 رابع حرکت حذف کردند برائے ثقل و بہ عوض او الف و لام آوردند و
 چون لام اول ساکن و ثانی متحرک بود ادغام کردند پس ہمزہ اللہ نظر بہ تعویض
 گویا کہ اصلیہ است و نظر بہ ذات خود و صلیہ و لہذہ چون منادی واقع می شد بہ
 قطع می خوانند برائے آل کہ ہمزہ در آل جا متحضر می شود برائے تعویض بہ جہت
 آل کہ تعریف ندائے بے نیاز ساختہ است لفظ الہ را از تعریفی کہ حاصل می شد
 بہ لام و در ما سوائے منادی بہ وصل برائے رعایت بودن الف و لام زائدہ برائے
 تعریف و برہر دو وجہ گفتہ نمی شود لفظ اللہ را بر غیر او سبحانہ نہ حقیقہ و نہ مجاز اما
 در صورت بودن جلالت علم ظاہر است و مادر صورت بودن او مشتق پس از
 جہت بودن لو از اعلام غالبہ کہ اطلاق کردہ نمی شوند بر غیر کالثر یا و الصعق پس می
 گویند کہ الہ فعال است بہ معنی مفعول از الہ یالہ بفتح اللام فیہما بہ معنی عبد اعبد
 پس وے از صفات اضافیہ حق سبحانہ و تعالیٰ باشد ای کونہ معبود الخلاق و قیل از
 الہ یالہ من حد سمع اذا تحیرا سرگشتہ شد زیر آنکہ عقول سرگشتہ اند در
 معرفت او و بریں تقدیر نیز از صفت اضافیہ باشد ای کونہ محاراً للعقول یا
 از ولہ کسمع اذا تحیر و تحبط عقلہ و کان اصلہ و لہ فقلبت الواو

همزة لاستثقال الكسرة عليها استثقال الضم في وجوه وقيل اله كاعاً
 و اشاح و يرد جمع على آلهة دون او لهة و گفته شد که معنی اله قادر بر
 خلق است پس داخل صفت قدرت باشد و گفته شد آں کسے کہ نہ باشد مگر
 چیزے کہ او ارادہ کند و گفته شد کسے کہ صحیح نیست تکلیف مگر از او پس از
 صفات سلبیہ فعلیہ باشد و صحیح آں است کہ لفظ اللہ بر تقدیر بودن او در اصل
 صفت منقلب شدہ است علم مشعر بہ صفات کمال برائے اشتہار کذافی شرح
 المواقف و این اسم بہ جہت بودن وے علم ذات متصور نیست کہ متصف و
 متخلق شود بندہ ہاں بہ خلاف معانی باقی اسماء کہ تخلق ہاں ممکن است کما
 سیاتی پس وے اعظم اسماء باشد و برائے ہمیں باقی اسماء را اسماء اللہ گویند و بہ
 این لفظ جلیل نسبت کنند نہ عکس و نصیب بندہ از این اسم آں است کہ بہ تمام
 دل خود را مستغرق ذکر وے کند و التفات بہ ماسوائے او نہ نماید و امید بغیر
 وے نہ وارد و از غیر وے نہ ترسد و در دیدہ شہود غیر او را نہ پند فرد:

رفت اوز میاں ہی خدا ماند و خدا

الفقر اذا تما هو اللہ این است

پس این اسم برائے تعلق است نہ تخلق و اللہ اعلم بالصواب۔

الرحمن، الرحیم: این ہر دو اسم مشتق اند از رحمت من حد سمح

بہ معنی الانعام مانند غضبان از غضب و علیم از علم و رحمت بہ معنی رقت و نرمی

دل است بیکوی خواہد احسان و شفقت را و بہ این معنی مستحیل است وجود او در

حق سبحانہ و تعالیٰ پس گفتہ اند کہ اشتقاق اسماء اللہ تعالیٰ از صفاتے کہ مستحیل الاطلاق اند بر وے سبحانہ بہ اعتبار آثار آل صفات است کہ افعال اند نہ بہ اعتبار مبادی آل ہا کہ افعال اند مثلاً اثر رحمت احسان است و انعام پس اشتقاق رحمن و رحیم از رحمت بہ معنی انعام و احسان باشد یعنی المعتم و المحسن نہ بہ معنی رقیق القلب و رحمن ابلغ است از رحیم بہ جہت دلالت زیادتی الفاظ بر زیادتی معنی و آل زیادتی یا بہ اعتبار کمیت افراد محسن الیہ است چنان کہ وارد شدہ یا رحمن الدنيا لا نه يعم المومن و الكافر و رحيم الآخرة لا نه يختص المومن و یا بہ اعتبار کیفیت نعم چنان کہ وارد شدہ یا رحمن الدنيا و الآخرة و رحيم الدنيا زیرا کہ نعمت ہائے اخرویہ ہمہ بزرگ و جسام اند و نعمت ہائے دنیا دو قسم است بزرگ و حقیر و اطلاق رحمن بر غیر او سبحانہ درست نیست زیر اکہ معنی وے مفیض الخیر و مرید الانعام علی الخلق است با تم الوجوہ و اکملہا بہ محض جود و عنایت خود بے شائبہ غرض و داعیہ عوض و این معنی در حق غیر وے سبحانہ ممکن نیست لان من عداہ فهو مستفیض بلطفہ و انعامہ یرید بہ جزیل ثواب او جمیل ثناء او یز مل حب المال عن القلب و گفتہ شدہ است کہ معنی این ہر دو اسم معطی جلائل المعتم و دقا لہا است مع کون الرحمن ابلغ و بہ جہت عدم اطلاق این اسم بر غیر وے سبحانہ مقدم کرد او را بر رحیم از جہت بودن او مانند اسم علم کالموصوف و بودن رحیم صفت و نصیب بندہ از این اسم آل است کہ چون شناخت کہ منعم حقیقی و ولی نعمت او است باید کہ توکل کند بروے وہمہ کاہلی خود را بہ وے سپارد و بہ کلیہ خود متوجہ بہ جناب رحمت او باشد و از

غیروہ مدد نہ جوید و بغیروہ روئے نیارد و ایس وجہ تعلق بہ ایس دو اسم
 است و تعلق آل است کہ رحمت کند بندگان خدا را و بہ ہمہ نظر بہ عین رحمت
 کند و در ازالہ منکر سعی کند و تا تواند حاجت محتاجاں بر آرد و بہ طریق عنایت و
 ارادہ خیر بہ غرض و عوض اگر چہ حقیقت رحمت از آدمی وجود پذیر نہ بود و بے
 غرض و عوض نہ باشد واللہ اعلم۔

الملک: بادشاہ صاحب ملک و ملکوت متصرف در دو عالم بہ ایجاد و

اندام و احیا و اماتہ و منع و عطاء و اعزاز و اذلال مستغنی در ذات و
 صفات خود از ہر موجود و محتاج بہ وے در ذات و صفات خود از ہر موجود
 پس ہر چیز ما سوائے او مملوک و متقاد او است و نیست ہیچ کسے کہ رد کند ارادت
 و مراد وے را و وے و مستقل و مستبد است بہ تقدیر و تدبیر یفعل ما یشاء و حکم ما
 یرید و او است بادشاہ حقیقی علی الاطلاق و حاکم بہ ہر چہ خواہد در انفس و آفاق و
 ملک انحصار و ابلغ است در لغت از مالک زیرا کہ ملک متصرف است در رعایا بہ امر
 و نہی و مستولی است بر آل ہا ہر تضرے کہ خواہد از او متصور است در رعیت
 ہر چند بہ اعتبار شرع مشروع نہ باشد بہ خلاف مالک کہ استیلاء او بہ ایس درجہ
 نیست پس ہر ملک مالک است در لغت و ہر مالک ملک نیست و قیل معنی
 الملك من يمتنع اذلاله فمر جعه صفته فعلية سلبية و قیل معناه التام
 القدرة فمر جعه صفة القدرة و چوں بندہ شناخت کہ بادشاہ علی الاطلاق او
 است بندہ در گاہ و گدائے کوئے او باشد و طلب عزت از آستان خدمت و طاعت

وے کند و چون دانست کہ ہرچہ ماسوائے او است مسخر و منقاد و حکم و قضا او است واجب است کہ تعلق کند بہ جناب قدرت و بے نیاز شود از مردم بالکلیہ و ظاہر نہ کند احتیاج خود را بہ ایشان و شرم و امید نہ دارد از ایشان و تخلق بہ این اسم آل است کہ تصرف کند در مملکت نفس و قلب و قالب خود و مالک گردد و قوی و جوارح خود را و مسخر گرداند ایشان را بر طاعت حق و بہ حکم شرع تا بادشاہ عالم وجود باشد و در طالبان و مستر شدان نیز تصرف کند از بعضی مشائخ و وصیت خواستند فرمود بادشاہ دنیا و آخرت باش یعنی قطع کن حاجت شہوت خود را از دنیا زیرا کہ بادشاہی در بے نیازی است و هو علی زنة کتف صیغة الصفة المشبهة من الملك بالضم بہ معنی بادشاہی۔

القدوس: بہ ضم قاف و تشدید ال مہملہ مضمومہ پیش و او ساکنہ

در آخر سین مہملہ و بہ فتح قاف نیز خواندہ شد و ہولعت فیہ مشتق است از قدس بہ معنی پاک بودن یعنی بہ غایت پاک و منزہ از سمات نقصان و لوازم حدوث و امکان بلکہ منزہ و پاک از دریافت حس و ادراک فکلما خطر ببالک فاللہ و راء ذالک نصیب بندہ از این اسم آل است کہ بہ داند کہ ممکن نیست وصول بہ جناب قدس وے مگر بعد از عروج از عالم حس و خروج از حظوظ جسمانیہ و تصفیہ لوح قلب از نقوش اغیار و تنزیہ باطن از ہرچہ ماسوائے حق است گفت امام غزالی قدس بندہ تطہیر او است علم خود را از تعلق بہ تمہیلات و محسوسات و موہومات و ارادت خود را از حظوظ بخریہ کہ راجع اند بہ شہوت و غضب تاباقی

نه ماند وے را حظے مگر در رضا خداوند شوقے مگر به لقائے وے و نه شادی مگر به
قرب وے تعالیٰ شانہ و این اسم از جمله صفات سلبیہ است واللہ اعلم۔

السلام: به وزن کلام مصدر است به معنی سلامت ای البراءة من
العیوب از حد سماع و صف به للمبالغة و معناه ذوالسلامت من کل نقص و
آفت یعنی سالم است ذات وے از عیب و صفات وے از نقصان و افعال وے از
شرکت نه در ضمن وے خیر و حکمت باشد و افعال وے تعالیٰ بالذات خیر اند و
شریت به عارض است مصرع:

بد به نسبت باشد این را ہم بدال

و طیبی در فرق میاں قدس و سلام گفته که قدس دلالت می کند بر براءة از نقص
ذاتی که مقتضائے ذات بود و سلام بر نزهت از نقصے که عارض گردد به عروض
آفت و بعضے گفته اند که قدس در ازل است و سلامت در لایزال و این
قریب به اول است و بر این تقدیر سلام صفت سلبیہ باشد و قیل معناه منه و به
السلامت ای سلامت بخش مومناں از آفات کفر در مبدء و از عذاب در معاد
پس صفت فعلیہ باشد و قیل یسلم علی خلقه یعنی سلام دهد بر خلق خود در
بهشت قال تعالیٰ سلام قولاً من رب رحیم پس صفت کلامیہ باشد امام غزالی
گفت هر بنده که سلامت ماند از غل و غش و حقد و حسد و شرت دل وے و
سلامت ماند از معاصی و آثام تن وے و سلامت باشد از واژگونی صفات در اخلاق
وے است سلام از بندگان حق مشرف به قرب از جناب سلام تعالیٰ و تقدس و مراد

از واژگونی در صفات آل است که عقل وے اسیر شهوت و غضب گردد و صواب آل است که شهوت و غضب اسیر عقل و مطیع وے باشند و وصف کرده نمی شود به سلام و اسلام، مگر کسی که سلامت مانند مسلمانان از دست و زبان وے، واللہ اعلم۔

المومن : بر صیغه اسم فاعل از ایمان بمعنی واھب الامن و قریء

بالفتح بمعنی المومن به علی حذف الجار کذا فی البیضاوی یعنی امان دہنده خلق را به پیدا کرد اسباب امان و آلات آل چنان کہ اعطاء حواس و جوارح و اغذیہ و ادویہ و پوست و جھون و اسلحہ و جنود و اعوان و انصار در دنیا و امان دہنده از فزع اکبر و آفات آخرت به کلمہ توحید چنان کہ فرمود لا الہ الا اللہ حصنی و من دخل حصنی امن من عذابہ بلکہ این کلمہ حصن است از آفات دارین فعلی الاول صفت فعلیہ و علی الثانی کلامیہ و فی الحقیقت آل چه ماسوائے حق است ہمہ محل آفات و مخافات و ہلاک و فساد است و نیست ہیچ امن در حق ہیچ مخلوق مگر از جناب قدس پس او است مومن مطلق و از جملہ افادہ امن است کہ تلقین کردہ است مومنناں را حجج و براہین بر حفظ عقاید دینیہ و قواعد شرعیہ و توفیق دادہ است برائے حفظ عصمت از معاصی او المصدق لنفسہ فیما اخبر بہ کالو احدانیۃ یعنی تصدیق کنندہ خود در آئی چه خبر دادہ است از او مثلاً توحید قال تعالی شہد اللہ انہ لا الا الا ہو فصفۃ کلامیہ و تصدیق کنندہ خود بہ ایجاد موجودات و اظہار مکنونات قال تعالی سنریہم آیاتنا فی آفاق و فی

انفسهم افلا يبصرون فصفته فعلیه یا مصدق پیغمبر ال خود یا به قول نحو قوله
 تعالی محمد رسول الله فصفته کلامیه و یا به خلق معجزات و اله بر صدق آل هافصفت
 فعلیه و حق بنده آل است که چون دانست که او است تعالی شأنه مومن از شر نفس
 و مکر شیطان التجا آرد به جناب وے و امن طلبد از وے از جمیع آفات و مخافات
 ظاہره و باطنه و تخلق به این اسم آل است که ایمن دارد خلق را از شر خود و
 سبب دفع خوف و هلاک ایشان گردد در دین و دنیا ایشان و سزاوارترین بندگان
 به اسم مومن کسے است که سبب امن خلق گردد از عذاب خدا به هدایت کردن
 ایشان را در دین چنان که انبیا صلوات الله و سلامه علیهم خاصه حضرت
 سید المرسلین علیه و علی آل افضل الصلوات و اکمل التسلیمات و پیروان ایشان از
 صحابه و تابعین و علمائے دین رضوان الله علیهم اجمعین و بدال که چنانچه باری
 تعالی مومن است به خلق اسباب امن هم چنین مخوف است به خلق اسباب خوف
 و بودن او تعالی مخوف منافقات نه دارد و به بودن او مومن چنانچه بودن او معز
 منافقات نه دارد به بودن او نذل و قابض و باسط و ضار و نافع و لیکن اطلاق مخوف
 در شرع نیامده و اسمائے الله تعالی توفیقی است کما سبق۔

المهمین: بر صیغه اسم فاعل به وزن مد حرج و فی القاموس مهمن کامن

و الطائر علی فراخه زقها و علی کذا صار رقیباً علیه و حافظاً و
 المهمین بفتح المیم الثانیه من اسمائے الله تعالی فی معنی المومن من
 غیره من الخوف او مامن بهمز تین قلبت الهمزة الثانیه یاء ثم

الاولیٰ ہاءُ او ہو بمعنی الامین او الموتمن او الشاہد انہما والزق چینہ
 دادن مرغ چہ را بہ منقار والامین ای الصادق فی القول و الموتمن الایتمان
 امین داشتن پس مہیمن یا بہ معنی گواہ است و شاہد است بہ علم پس از صفت علم
 باشد و یا شاہد است بہ تصدیق بہ قول پس از صفت کلام باشد و یا بہ معنی امین
 یعنی راست گو در قول است پس از صفت کلامیہ باشد و یا معنی نگہبان یعنی باقی
 دارندہ صور اشیاء را و یا بہ معنی آل کہ امین کند دیگرے را از خوف بہ خلق
 اسباب امن کہ معنی رقیب است با زیادتی مبالغہ در حفظ و در این دو صورت
 صفت فعلیہ باشد امام غزالیؒ گفتہ معنی وے در حق باری تعالیٰ آل است کہ وے
 سبحانہ قائم است بر خلق بہ اعمال و ارزاق و آجال ایشاں و قیام وے تعالیٰ بہ
 اطلاع و استیلاء و حفظ است و ہر کہ مشرف و مطلع است بر کنہ چیزے و
 مستولی است بر آل و حافظ است مرآل را مہیمن است و جمع نمی گردد این
 معانی بروجہ اطلاق و کمال مگر وے را عزوجل و بندہ را باید کہ چون شناسد کہ خدا
 تعالیٰ مہیمن و رقیب است بر احوال ظاہر و باطن او مراقبہ کند این معنی را در احوال
 خود و شرم دارد از وے کہ ناشائستہ کند و در زبان این قوم این ہا مراقبہ گویند و
 تخلق بہ این اسم آل است کہ مراقب و محافظ باشد بر دل خود و مشرف و مطلع
 بود بر احوال و اسرار وے و غالب و مستولی گردد بر راست و درست از
 احوال خود پس مہیمن گردد نظر بہ نفس خود و چون قیام نماید بہ حفظ احوال بندگاں
 بر نہج سداد و رشاد حظ وے ازیں صفت او فرو اتم باشد و در شرح قاری بر
 حصن حصین نوشتہ المہیمن الرقیب الحافظ لکل شی من ہیمن الطائر

اذا نشر جناحیه علی فرخه صیانة له علی ما ذکره الشیخ المصنف فی شرحه للمصایح واللہ اعلم۔

العزیز: قیل معناه لا اب له ولا ام و قیل لایحط عن منزلته و یقرب من هذاتفسیرة بالذی لا یرام او الذی لا ینخالف او الذی لا ینخوف با لتحدید و قیل لا مثل له و هو بهذا المعنی و بالمعنی الاول مشتق من عز الشی یعزه بالكسر فی المستقبل اذا لم یکن له نظیر و منه عز الطعام فی البلد اذا تعزز و حاصل الکلام یرجع الی صفته سلبیة و قیل یعذب من اراده و قیل علیه ثواب العاملین فیرجع الی صفة فعلیة هی التعذیب او الاثابة و قیل القادر و العزة القدرة و الغلبة و منه المثل من عز بزای من قدر و غلب سلب کذا فی شرح المواقف، اے غالب و قوی و ایں صفات بروجہ تمام و کمال جز در حق سبحانہ و تعالیٰ جمع نہ گردد مگر آل کہ وے تعالیٰ وے را از فیض خود عزت نصیب کند قلله العزة و لرسوله و للمؤمنین و کسے کہ شناخت کہ او است تعالیٰ عزیز عزت از وے خواهد و عزت راجز در خدمت و طاعت وے نہ جوید و بہ بیچ مخلوقے بہ نظر عزت و جلال، نہ نگردد مگر کسے را کہ وے عزت بخشیده و عزیز گردانیده بیت:

عزیزی و خواری تو بخشی و بس

عزیزے تو خواری نہ پیدز کس

و وجه تخلق آل کہ بر نفس و هوای خود غالب بود و قوت و صولت وے بر نفس

و شیطان سخت باشد و آبروئے خود را بہ طمع و سوال مذلت بر در اہل دنیا نہ ریزد و اظہار احتیاج بغیر وے تعالیٰ نہ کند و در علم و عمل عدیم المثل و صعب الوصول گردد چنان کہ کسے را بہ معرفت کنہ حال وے راہ نہ بود واللہ اعلم۔

الجبار: بہ تشدید موحده بر صیغہ مبالغہ از جبر بہ معنی اصلاح و نیکو

کردن حال کسے یعنی مصلح امور خلاق و نیکوکنندہ آں و منہ جبر العظیم ای اصلحہ یا از جبر بہ معنی اکراہ بہ زور و غلبہ بر کارے داشتن یعنی اکراہ می کند خلق را و بہ زور بر می دارد آں ہارا بر چیزے کہ ارادت می کند و بہ ایں ہر دو معنی صفت فعلیہ باشد و بہ معنی بلند کہ کسے بہ او نہ رسد و آں سبحانہ بلند است از احاطہ افکار و ابصار و منہ نخلہ جبارہ وقتے کہ دراز باشد و کوتاہ شود دست از بلندی او پس صفت اضافیہ سلبیہ باشد و کسے کہ باک نہ دارد بہ چیزے کہ بودہ و بہ چیزے کہ نہ بودہ ای الذی الایتمنی مالا یکون ولا یتلھف علی مالہ یکن فمرجعہ الی الصفات السلبیة و قیل ہو العظیم ہکذا نقل عن ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ و فسر العظیم بان انتفت عنہ صفات النقص فمرجعہ صفتہ سلبیہ و قیل انتفت عنہ صفات النقص و حصل لہ جمیع صفات الکمال فیرجع الی الصفات السلبیة الثبوتیة معاً و چون ہمگی ایں صفات بہ اکمل الجہات جمع نمی شود مگر در حق سبحانہ و تعالیٰ بندہ باید کہ ہمیشہ در حضرت جبار تعالیٰ شانہ شکستہ دل نیاز مند و ملتجی بہ جناب وے باشد تا شکستگی اورا بسجی و خراب حالی او را اصلاح حاصل آید و در او امر و احکام او امتثال و استسلام

نماید و از حول و قوت خود مبری باشد و تدبیر و اختیار ترک کند تا به صفت عبادت و عبودیت متصف گردد و وجه تخلق به این اسم آن است که نقائص به نفس خود را به تحصیل کمال و استکمال فضائل جبر نماید و در مقام اصلاح بوده ساحت حال خود را از فساد و اختلال پاک گرداند و بر نفس سرکش مسلط و غالب بوده او را به ملازمت تقوی و مواظبت طاعات حاصل گرداند و همین قیاس نسبت به خلق خدا جابر کسور و مصلح احوال و دستگیر شکستگان باشد و در اجراء امور شریعت به امر معروف و نہی منکر غالب و مسلط بود و جبر کند و همت بلند دارد واللہ اعلم۔

المتکبر :- معنی العظیم اے کسے کہ نیست در اوصاف نقص یا کسے کہ نیست در اوصاف نقص و ہست در او جمیع صفات کمال و امام غزالی گفتہ متکبر مطلق آن است کہ بہ بیند کل ماسوائے خود را حقیر نسبت بہ ذات خود پس اگر این روایت صادق است تکبر حق است و صاحب او محق و متصور نیست این مگر در حق سبحانہ و تعالیٰ و اگر کاذب است تکبر باطل است و متکبر مبطل انتہا و ہر کہ کبریائے حق را شناسد باید کہ دل خود را مستغرق کبریائے او گرداند و تواضع و تذلل لازم گیرد و در بندگی و تصفیذ او امر او سرگرم باشد و وجه تخلق بہ این اسم آن است کہ آن چہ سوائے وصول بہ جناب قدس وے تعالیٰ و اسباب وصول بہ آن جناب است ہمہ را خورد و حقیر داند حتی کہ مثل ذات آخرت نیز در پیش نظر ہمت او وجودے نہ داشتہ باشد و بہ زخارف دنیا و حطام آن و لذات و شہوات نشات

تعلق سر فرود نیارد و این ہا را قدرے نہ نہند از جہت علو شان انسانیت و
 رفعت مکان وے نہ از جہت تعظیم نفس و تکبر ذات خود واللہ سبحانہ اعلم و قیل
 المتکبر ذوالکبریا و العظمة و قیل المتعالی عن صفات الخلق و قیل
 المتکبر علی عتاة خلقه و قیل هو عبارة عن کمال الذات و کمال
 الوجود و کمال البقاء ولا یوصف به علی وجه الاستحقاق الا اللہ
 سبحانہ کذا فی شرح القاری علی الحصن۔

الخالق، الباری، المصور: خالق بہ کسر لام و باری بہ ہمزہ در

آخر و جائز است ابدال او بہ تحیت در وقف و مصور بہ تشدید و او مکسورہ اسم
 فاعل از تصویر این ہر سہ اسم در معنی پیدا کردن و آفریدن برابر اند اما ہر یک بہ
 وجہ متمیز است از دیگرے پس خالق بہ معنی اندازہ کنندہ و تقدیر کنندہ است بیش
 از ایجاد بہ منزلہ مهندس کہ اندازہ می کند کہ بنا را چہ قسم و چہ طور باید از قوت بہ
 فعل آورد و باری بہ معنی آفرینندہ و پیدا کنندہ بہ منزلہ بانی و مصور بہ معنی پیدا کنندہ
 صور مختلفہ و تراکیب متفاوتہ را بہ منزلہ نقاش پس رتبہ یکے مقدم است بر
 دیگرے و ہر چہ از عرش تا تحت الثریٰ است ہمہ بہ خلق و ایجاد و تصویر او
 است تعالیٰ شانہ و بعضے گفتہ اند الخالق الذی او جدا لاشیاء بعد ان لم تکن
 موجودہ و الباری هو الذی خلق لا عن مثال سبق او خالق الخلق بر یا
 من التفاوة و المصور الذی صور جمیع الموجودات و ربها فاعطى
 کل شی منها صورة خاصه تمیز بها عن غیرها علی اختلاف انواعها و

کثرة افرادها و بندہ را باید کہ از ہر آفریدہ بہ آفریدہ کار راہ برد و از ہر صورت مشاہدہ مصور نماید مصرع:

ہر ورقے دفترے است معرفت کردگار

و دائماً در تذکر و استبصار و نظر و اعتبار باشد و تخلق بندہ بہ این اسما جز بر سبیل مجاز نہ بود و چہ خالق ہمہ اشیاء پروردگار تعالیٰ است مگر آل کہ آدمی را کسبے و معاشرتے است در افعال خود کہ بد اں کسب کمالات و اکتساب طاعات و تحصیل صور علیہ از روحانیات و جسمانیات در ذات خود تواند نمود و بعضے گفته اند کہ تخلق بہ این اسما آل است کہ وقتی کہ آدمی از وظائف عبادت پردازد کسبے و کارے کند و وجہ حاصل نماید کہ موجب جمعیت و بقائے بدن وے باشد و فیضے از او بہ مردم بہ رسد الکاسب حبیب اللہ این است واللہ تعالیٰ اعلم۔

الغفار: علی صیغۃ المبالغة از مغفرت و غفران بالضم بہ معنی آمرزیدن و پوشیدن و خدائے تعالیٰ امر زندہ و گناہاں عباد و پوشندہ و عفوکنندہ عیوب و آثام آل ہا است در مبداء معاد قاذورات باطنی لبدان بند گال را بہ جمال ظاہری پوشیدہ و بر خواطر مذمومہ و ارادت قبیحہ ہیچ یکے دیگرے را مطلع نہ ساختہ بیت:

نعوذ باللہ گر خلق غیب داں بودے

کسے زدست کسے در جہاں نیا سودے

و بہ این تقدیر معنی غفار و ستار یکے باشد و لیکن در این روایت ستار مذکور نیست و در صورتے کہ مذکور بودے غفار را بر مغفرت ذنوب حمل کردہ می شد و ستار را بر

ستر عیوب، چنان کہ در بعضی او عیب آمدہ یا غفار الذنوب و یا ستار العیوب و
 قيل معناه المرید لا زالة العقوبة عن مستحقها فهو راجع الى صفة
 الارادة و بندہ چوں بہ داند کہ وے سبحانہ و تعالیٰ غفار الذنوب است از مغفرت
 و رحمت وے نا امید نہ باشد، و دست رد بر سینہ مجرم نہ زند و چون دانست کہ ستار
 العیوب است از شکرانہ این نعمت غافل و فارغ نہ باشد و لیکن باید کہ بد اں مغرور نہ
 گردد و از توبہ و انابت باز نماند و تاخیر در آل جائز نہ دارد و وجہ تخلق بہ این اسم
 ظاہر است کہ از جرائم مردم در گزر و عیب ہائے ایشان بہ پوشد واللہ اعلم۔

القہار: بہ تشدید ہا بر صیغہ مبالغہ قاہر مشتق از قہر بہ معنی غلبہ کردن و چیرہ
 شدن بر کسے و لہذا فرمودہ اند کہ معنی وے الغالب علی جمیع الخلاق است
 و هو القاہر فوق عبادہ او غالب لایغلب فهو صفت فعلیہ سلبیہ و
 وے تعالیٰ غالب است شکنندہ پشت جبار اں و متکبر اں و مہلک و خوار کنندہ عتات و
 سرکش اں است تمام مخلوقات پیش قہر ماں جلال وے مغلوب و مقہور و خوار و
 عاجز و مجبور است لمن الملك اليوم لله الواحد القہار و ہر کہ شناخت
 قہاریت او را از مکر و قہر ناگہانی او ترساں و لرزاں باشد و از غایت خوف - بلتجی بہ
 جناب لطف و کرم وے گردد و قہار از بندگاں آل است کہ سطوت سلطان
 عزت و قہر ماں جلال بر اعدائے دین از جن و انس و شیاطین غالب و چیرہ باشد و
 مداخل ایشان بر روئے وقت و حال خود بر بندد تا از طریق حق بیروں نیارند و از
 سلوک آل مانع نہ باشند و اعدی عدوئے وے کہ نفس است در میان دو پہلوئے

ے بہ نورانیت قلب مسخر و مطمئن باشد و بہ طاعت و بندگی آرام گیرد و خلق را بز
جرو قتل و ضرب بہ ترک حدود شرع و نفس را بہ ترک آداب و سنن و اشتغال ہما
لا یعنی و بے ہودہ تادیب و سیاست نماید و از جملہ قہاراں مردانند کہ ہر کہ بہ
ایشاں بہ معارضہ و مقاومت بر آید مقہور و مغلوب گردد و صاحب فتوحات مکیہ ہر
یک از آیات قرآن را نسبت بہ یکے از اولیاء می کند و می گوید این تسبیح محی الدین
عبدالقادر است رضی اللہ عنہ و هو القاهر فوق عبادہ۔

الوہاب: بہ تشدید ہا بر صیغہ مبالغہ واہب از وہب، وہبتہ بہ معنی بخشیدن و عطا
کردن و وے سبحانہ کثیر الہبتہ و دائم العطا ہا است بخشش او را انقطاع و عطاء او
را انتها نیست و ہبہ حقیقی آل است کہ حالی باشد از عوض و غرض چہ ہبہ کہ بہ
غرض و عوض باشد اگر چہ در صورت ہبہ است در معنی بیع است پس وہاب بہ معنی
جواد است و اسم جواد در این روایت نیست و یافتہ نمی شود جوود و موہبت حقیقی
مگر در حق او سبحانہ و تعالیٰ مثنوی!

پیش ز استحقاق بخشیدہ عطا

دیدہ از ما جملہ کفران و خطا

اے بہ دادہ را نگال صد چشم و گوش

بے زرشوت بخش کردہ عقل و ہوش

و بندہ چوں شناخت کہ واہب حقیقی او است ہمہ از وے خواہد و بغیر وے طمع نہ
کند و خواہش ہر چند شوار باشد در طلب آل حیانہ کنند و تخلق بہ این اسم آل

است کہ بذل کند ہر چیز کہ در دست او است ہر چند جان عزیزش باشد بے
ملاحظہ حظ عاجل و ثواب آجل در راہ خدا تعالیٰ و اگرچہ جو دوہبہء انسان خالی از
غرض ثنائے عاجل و ثواب آجل صورت نمی بندد و اما مہما مکن سعی نماید واللہ
اعلم و هذا الاسم من صفاته الفعلية۔

الرزاق: بر صیغہ مبالغہ رازق بہ معنی روزی رسانندہ ہر کرا بہ خواہد

از حیوانات از ماکول و مشروب و ملبوس بہ موافقت حکمت و مناسبت حال و این اسم
از صفات فعل است و رزق بر دو قسم است محسوس و معقول، محسوس بدان را
است و معقول ارواح را و نیز رزق مضمون است کہ لطف باری بہ ضمانیت آل
ایستادہ و این شامل است تمام جانداران را کہ و ما من دابة فی الارض
الا علی اللہ رزقها و رزق موعود کہ برائے متقیان بے تعب و مشقت از جائے کہ
توقع نہ دارند می رسد بہ موجب وعدہ او سبحانہ کہ و من یتق اللہ ینجعل لہ
مخرجاً و یرزق من حیث لا یحتسب و از این ہر دو قسم آل چہ رزق مقسوم
است می رسد خواہ مضمون باشد خواہ موعود و بندہ چون شناخت کہ وصف رازقہ
منحصراًست در حق سبحانہ باید کہ روزی را از او طلبد و بر او توکل کند و بغیر دے التجا
نیارد و اضطراب نہ کند کہ مصرع!

رزق تو بر تو ز تو عاشق تراست

و واسطہ شود میان پروردگار تعالیٰ و بندگان او در وصول ارزاق جسمانیہ و
روحانیہ بہ انفاق و تعلیم و ارشاد و دعائے خیر و با اہل و عیال و ہر کہ در مؤنت

او است معیشت به کشتاد کند و نفقه بر ایشان تنگ نه گرداند و از ورود مهمان دل
تنگ نه گردد فرد:

شکر بجا آر که مهمان تو!

روزی خود می خورد از خوان تو

والله اعلم -

الفتاح: بر صیغه مبالغه از فتح به معنی کشادن و او سبحانه کشاننده ابواب

رزق و رحمت و علم و معرفت است بر روی بندگان خود و به معنی آسان کردن و او
است سبحانه میسر العسیر و به معنی آفریدن فتح و نصرت و او سبحانه فتح و نصرت دهنده
است - انبیاء مرسلین و اتقیاء و مؤمنین را بر اعدائے دین قال تعالی اذا جاء
نصر الله و انا فتحنا لك فتحاً مبیناً و بر این تقادیر از صفات فعلیه باشد و گفته
شد که فتح مشتق است از فاحه بالضم و التحقیق به معنی الحکم اے الحاکم و منه قوله
تعالی ربنا افتح بیننا و بین قومنا بالحق اے الحکم و او است فیصل دهنده و حکم
کننده در خصوص متهاور دنیا و آخرت ما در دنیا به واسطه اسباب و امار آخرت پس
بے واسطه و بے حجاب و حکم او یا به اخبار است پس صفت کلامیه باشد یا به قضا و قدر
پس راجع به صفت فعلیه ارادت و قدرت باشد و گفته شد که حاکم در این جمله معنی
مانع است مشتق از حکمت اللجام و آل آهنی است در لجام که مانع می شود اسپ را از
سرکشی و در این وقت راجع به صفت فعلیه باشد و او است مانع هر چیز را که به خواهد
از منافع و با جمله فتح اے جامع است مر فتح ابواب خیرات و افاضه انواع برکات را و

بندہ چوں دانست کہ او است تعالیٰ فتاح باید کہ بہ نشیند بر در کرم وے بہ امید فتح و نصرت و انتظار حصول فضائل بے ملال و استعجال با تسلیم و سکوت تحت جریان حکم او و ہمہ در ہارا بکل بر خود بہ بندد و تخلق بدیں اسم ہداں است کہ سعی کند کہ در بر روئے طالبان خیر از مال و علم بہ کشاید و فصل خصومات میان مردم بہ کند و مظلوماں و در ماندگاں را نصرت دہد واللہ اعلم۔

العلیم: فعیل برائے مبالغہ است اے دانا بہ وجہ اتم و اکمل بہ ہر چیز

از کلی و جزئی و موجود و معدوم و ممکن و محال و بمالا یکون ولو کان کیف یکون و وے تعالیٰ عالم است بہ ہر چیز از آشکارا و نہاں و بہ خطرات دل و آں چہ ہنوز مخطور نہ شدہ و غیر متناہی است معلومات وے و چوں معلوم شد کہ او سبحانہ علیم است بہ ظواہر و سراہر باید کہ خود را از آں چہ نہ باید و نہ شاید پاک باید کرد، و ملاحظہ علم خالق را بر علم مخلوق مقدم باید داشت و حظ عبد از این اسم آں است کہ بہ تحصیل علوم دہیہ و تکمیل آں و ادراک حقائق و معارف کہ سبب تکمیل نفس و باعث بر عبادت گردد و موجب صلاح ظاہر و باطن شود چہ علم مستوجب ہمہ این ہا است بہ دعا و نداء رب زدنی علماً مشغول و مستغرق باشد و ہو من صفاتہ الحقیقیۃ واللہ اعلم۔

القابض، الباسط: قبض گرفتن و تنگی و بسط گسترانیدن و فراخی ضد

یک دیگر اند، و وے تعالیٰ تنگ می کند رزق ہر کہ را خواهد و فراخ می گرداند ہر کہ می خواهد، رزق حسی باشد یا معنوی کہ ارواح را است یا قبض می کند جاں ہارا از

بدان و رقت امانت و بسط می کند آل ها را در وقت اختیار، یا قبض می کند ارواح را در خواب و بسط می کند در بیداری یا قبض می کند دل ها را به حزن و ملالت به تجلی صفات قهریه جلالیه و بسط می کند به فرح و مسرت به ظهور صفات لطیفه جمالیه و گفته اند که قبض می کند صدقات را از اغنیاء و بسط می کند آل را بر فقر و چوں بنده دانست که قابض و باسط او است تعالی شان بر قبض صبر کند و امیدوار بسط باشد فان مع العسر یسراً ان مع العسر یسراً و بر بسط شکر ورزد و ترس کار باشد و هر جا که قبض و بسط بیند از او داند و امام غزالی گفته که قابض و باسط از بندگان آل است که قبض می کند دست های بندگان را تحویف و انذار به جلال خدا و کبریائی او و به فنون عذاب و بلائی او و بسط می کند بخارات در آل به لطف و عطائی او بصنوف آلاء و نعمائی او یا قبض می کند و تنگی می آرد و مغل می کند به حقائق اسرار الهیه از غیر اهل آل و افاضه و نشر می کند بر اهل انتها و بعضی گفته اند که تخلق به این دو اسم آل است که بانفس بد فرما و با هر که در تحت ضبط و سیاست است، به این دو صفت معامله بچند تا تربیت به کمال باشد، هر گاه بسیار ملالت و سامت بدیشال رسد به بسط دفع کند و هر کار بسیار جرات کنند و دلیر شوند به قبض ضبط آل نماید و گفته اند که در سیاست نفس اگر بر طاعت و بندگی آرام دارد از حد تجاوز نه باید کرد تا پشتر مرده و ملول کار نه کند که طاعت به انبساط و نشاط به قبول نزدیک تر است، اما اگر در پے هوا و هوس رود و متابعت شیطان کند تدبیر سیاست بلیغ نماید فرد:

گر کنی یک آرزوئی خود تمام
از تو صد ابلیس زاید و السلام

الخافض، الرافع: خفض فرو داشتن و رفع برداشتن یعنی فرودی

آرد کافراں را بہ بد بختی و برمی دارد مومنوں را بہ نیک بختی و برمی دارد
دوستوں را بہ نزدیک گردانیدن و فرودی آرد دشمنوں را بہ دور گردانیدن و
فرودی آرد کسے را کہ می خواهد بہ اسفل السافلین طبیعت و برمی دارد بعضے را بہ اعلیٰ
علیین محبت و فرودی آرد یکے را بہ درجات حجم و برمی دارد دیگرے را بہ جناب
نعیم و این دو صفت را مراتب و درجات است و بندہ چوں شناخت کہ وے تعالیٰ
خافض و رافع است باید کہ پناہ برد بہ وے از فرودی مرتبہ و مجاورت اشقیاء و
در خواهد از او بلندی درجہ و مصاحبہ علما و اتقیاء در ہر دو جہاں و یرفع اللہ
الذین آمنوا و الذین او تو العلم درجات و تخلق آل است کہ پست گرداند
باطل را و بالا کند حق را و خفض کند اعدائے دین را و دشمنی دارد بہ ایشان و
رفع کند دوستوں حق را و دوستی آرد بہ ایشان کہ افضل الاعمال الحب لله و
البغض لله است و مرتبہ نفس را کہ اعدی الاعدای است خفض کند و مقام دل و
روح را رفع کند و مرتبہ برادران دین و مشائخ یقین را بلند و بالا بیند و مقام خود را از
ہمہ پست داند و خود را نہ بیند و اگر بیند دنی و ناکس بیند مثنوی:

ہنرمندے کہ رہ راپاوسر دید

ز خود عیب وزہیگانہ ہنر دید

حکیمانے کہ دور اندیش بودند

دوائے خلق و درد خویش بودند

المعز، المذل: اسم فاعل است از اعزاز عزیز گردانیدن و از

اذلال خوار گردانیدن و او سبحانہ عزیز می گرداند ہر کہ را می خواهد در دنیا بہ ہدایت و توفیق طاعت و نگاہ داشت وے از ضلالت و بطالت و در عقبی بہ غلو درجات و نعیم جنات و رویت پاک ذات خود و خواری گرداند کسے را کہ می خواهد بہ اضعاد ایں صفات امام غزالی گفت او است کہ می دہد ملک را ہر کرامی خواهد و می کشد ملک از ہر کہ می خواهد و عز دائم و ملک دائمی در اخلاص از ذل حاجت و اسیری نفس و غلبہ شہوت و وصمت جہل آل است پس کسے کہ برداشتہ شد حجاب از دل او و مشاہدہ کرد جمال حضرت عزت را و روزی کردہ شد اورا قناعت و بے نیاز باشد از خلق و مدد کردہ شدہ باشد بہ قوت و تائید و غالب شد بر صفات نفس پس بہ تحقیق عزت داد او را و داد او را ملک دین و کسے کہ دراز گردانید چشم اورا بہ سوائے خلق و محتاج کرد اورا بہ ایشان و مسلط گردانید بروے حرص و محروم گردانید از قناعت و مغرور گردانید بہ نفس و استدراج و ماند در تاریکی جہل بہ تحقیق خوار گردانید او را و کشید ازوے ملک انتہا ایں اعزاز و اذلال حقیقی روحانی است کہ امام ذکر کرد و اعزاز و اذلال حسی جسمانی نیز از صفات و افعال او سبحانہ است چنان کہ قوت و کمال و جاہ و جلال و مال و منال و شرف و نسب و تظاہر بہ اتباع و انصار و اضعاد آل اگر ظاہر گردد نفع و ضرر آل در دین و باقی ماند اثر آل در اہل ایں و بندہ چون دانست کہ معز و مذل حقیقی او است تعالی شانہ دنیا و آخرت ازوے خواهد و از

خواری و مذلت پناہ بہ درگاہ عزت وے آرد و بہ داند کہ عزت در اطاعت است و خواری در معصیت و بہ حرص و طمع و شہوت نفس خود را خوار نہ گرداند و تخلق آل است کہ عزیز دارد آل را کہ حق تعالی وے را عزیز گردانیدہ بہ علم و معرفت خود و مخالفت ہوا و طبیعت و خوار دارد آل را کہ خوار گردانیدہ است آل را بہ کفر و ضلالت و مخالفت نفس و جہالت و این شش اسماء از صفات فعل اند و اللہ اعلم۔

السمیع، البصیر: این دو صفت است مرحق سبحانہ و تعالیٰ را منکشف

می گردد بہ آل ہا مسموعات و مبصرات انکشاف تام بے آلت و حاسہ پس وے تعالیٰ شنواست نہ بہ گوش و بینا است نہ بہ چشم و منع نمی کند شنیدن وے چیزے را از شنیدن دیگرے و ہم چنین دیدن وے بہ یک چیز از دیدن دیگرے لا یشغلہ شان عن شان و برابر است نزد وے دور و نزدیک و منور و مظلم و این رویت اکمل است از رویت بہ حواس بزائے تطرق تغیر و آفات بہ حواس بہ خلاف این رویت و اثبات این دو صفت محل حذر از تشبیہ است اما چوں ثابت شدہ از ضروریات دین و منطوق قرآن مبین تزییہ او تعالیٰ از صفات جسم و وارد شدہ نقل بہ این دو صفات ایمان باید آورد بہ این ہر دو و اعتراف باید کرد بہ عدم وقوف بر حقیقت آل ہا و تاویل نمودن این دو صفت را بہ علم خلاف ظاہر و منظور فیہ است و بندہ چوں دانست کہ وے تعالیٰ شنوا و بینا است نہ گوید مگر چیزے کہ امر کردہ است شارع بدال و نہ کند فعلے کہ راضی نیست حق تعالیٰ بدال ہرچہ گوید بہ ادب گوید و ہرچہ کند نیکو کند از غیبت و بہتان و لاف و گداز

و طعن و لعن و مدح نفس به پرهیزد و از نظر حرام و نظاره زهره الدنيا و زینتها
اجتناب نماید و به شنیدن کلام خدا و سید الانبیاء صلی الله علیه و آله و تابعان او سعی نماید و به
بدائع صنایع الهی نیک ملاحظه کرده عبرت گیرد و این هر دو از صفات حقیقیه او
است تعالی شانه و الله اعلم۔

الحکم به فتحین مبالغة الحاکم او هو المحکم علمه و قوله و

فعله و به مرجع این اسم که به معنی حاکم است در فتاح مبین شده و به معنی اخیر
مرجع او صفت علم و کلام و صفت فعلیه است و و تعالی حاکم علی الاطلاق
است به حکم تشریحی و ارادی حکم کننده است به رفع طریقہ جور و جفا و دفع
قاعده ظلم و ستم و انصاف دهنده است مظلومان را در روز قیامت و حکم کننده است
به سعادت و شقاوت بر بندگان امام غزنی گفته که از حکم منشعب می شود قضا و
قدر پس تدبیر و تعالی اصل و وضع اسباب را حکم است که عبارت از امر
است و کمال بالبصر است و خلق اسباب کلیه مانند زمین و آسمان و کواکب قضا
است و ترتیب مسببات بر اسباب لحظه فلحظه تقدیر او است و چون و تعالی
حاکم است بنده باید که استسلام کند و گردن لنده حکم او را و راضی باشد به
قضائے او و ابراء ذمه خود کند از حقوق و از خصومات خلق پر حذر باشد و اگر
کسی را با او خصومتی افتد انصاف مرعی دارد تا در زمره ظالمان محشور نه گردد و
در دارالعدالت قیامت رسوانه شود و از سابقه حکم ازلی هر اسالی و اندوه گیس
باشد و تخلق آل است که در رفع خصومات حکومت یا عدالت نماید و انصاف

ورزد و بر نفس خود حاکم باشد به مجاہدات و ریاضات و تقدیرسیاسات مفصی بہ
صلاح دنیا و دین است۔

العدل: عدل بہ فتح اول و سکون ثانی مصدر است بہ معنی فاعل برائے
مبالغہ اے داد دہندہ و داد ضد جور و ستم است یعنی کسے کہ مائل نہ می گرداند
وے را ہوا تا جور کند و کسے کہ قبیح نیست از او ہرچہ کند و بریں تقدیر
صفت سلبیہ باشد و او سبحانہ منزہ است از ظلم چہ ظلم تصرف است در ملک غیر بلا
سبب شرعی و ہمہ عالم ملک او است پس وے تصرف می کند در ملک خود و
افعال او مضمّن حکم مصالح لا بعد و لایحصری است گاہے معاملہ کند در
جزائے افعال بندہ بہ مساوات و این را عدل گویند و گاہے عفو کند از بدی ہا
بلکہ بدل کند سیئات را بہ حسنات و این از فضل او است و چوں بندہ دانست
کہ ہمہ افعال او حق و عدل است اعتراض نہ کند بر آل بہ وجہ من الوجوہ عسی
ان لا تکرہوا اشیا و ہو خیر لکم و تخلق آل کہ در مردم عدالت ورزد خصوصاً
در آل چہ رعیت او است در مملکت وجود و شہوت و غضب را در تحت سیاست
عقل و دین اسیر گرداند تا افعال او بر حد توسط و اعتدال بود واللہ اعلم۔

اللطیف: قال فی القاموس واللطیف البر بعبادہ والمحسن

الی خلقہ بالصالحات المنافع الیہم برفق و لطف او الغالم بخفایا الامور و
دقائقها و من الکلام ما غمض معناه و خفی واللفظ بالضم من اللہ
التوفیق و فی شرح المواقف خالق اللطف یلطف بعبادہ من حیث

لا يعلمون و لا يحتسبون و قيل العالم بالخفيات فعلى الاول يرجع الى
 الفعل و على الثانى الى العلم انتها و او سبحانه و تعالى توفيق مى دهد بندگان را
 بر طاعت و عبادت و ترك از معصيت و از جمله الطاف او عطائى او است بر عباد
 زياده بر قدر حاجت و تكليف او كم از طاقت و رسانيدن به سعادت لبدى به اندك
 سعى كه در عمر قصير مى كند بلكه در يك ساعت چنان كه كسى به مجرد ايمان آوردن
 به ميرد گاهى بے مشقت رياضات و مجاهدات به منزل مقصود مى رساند و گاهى
 رياضت و مجاهده را به لطف خود بر بنده نرم و آسان مى گرداند و رفق و تعالى در
 افعال و احاطه او به دقائق و خفايا از احاطه بيان بيرون است و امام غزالي بر بعضى امثله
 آل تنبيه کرده و گفته چنان كه لطف او در خلق جنين تا آخر عمر و رسانيدن غذا
 چه در شكم و چه در حالت رضاع و بعد از آل و در اخراج شير صافى شيرين از
 ميان خون و سرگين و بر آوردن جوهر نفيس از دل اجار و بيرون آوردن
 عسل از مگس و ابريشم از كرم و در از صدف و عجب تر از همه خلقه آدمى است كه
 مستودع معرفت و حامل امانت و مشاهد ملكوت السموات و الارض و عارف ذات و
 صفات او است و امثال اين لا يبعد و لا يحصى است و هر كه دانست كه
 وى لطيف و عالم است به مكنونات ضمائر و موصل جلائل نعم است بايد كه ظاهرو
 باطن خود را از تكبر و تلبيس و ترك ادب و اخلاق ذميه نگاه دارد و شكر نعمت
 وى گويد و توفيق خير و طاعت از او جويد و به تقصير خود معترف آيد و تائب و
 معتذر گردد و تخلق آل است كه به بندگان خدا لطف كند و نرمى نمايد چه در ارفاق
 حسيه و چه در منافع روحانيه و دعوت الهى الله و ارشاد به طريق حق بر فق و لطف و

حکمت و موعظہ حسنہ و تعلیم حقائق و تفہیم دقائق در لباس رفیق و نرمی بہ خلاق بر
ساند و افادہ نماید۔ واللہ اعلم۔

الخبیر: از خبر بہ معنی آگاہی و الخبیر بہ معنی دانا و آگاہ پس راجع باشد بہ
صفت علم یا مخر بماکان و بمالم یکن پس راجع باشد بہ صفت کلام و ہیج شے
نیست در ملک و ملکوت و چیزے متحرک و ساکن نمی شود و در زمین و آسمان از
درات مکنونات و ہیج احدے دم نمی زند در کون و مکان الا آل کہ نزد او تعالی شانہ
است از آل خبر و آگاہے امام غزالی گفت کہ خبر بہ معنی علم است لیکن چون اضافه
کرده شود بہ خفایے باطن آل را خبرت گویند و صاحب آل را خبیر نامند انتہا و
خبرت بالضم و اختصار بہ معنی آز مودن نیز آید و او تعالی امتحان می کند بندگان را
بہ امر و نہی و تکالیف شرعیہ چنانچہ فرمود لیبلوکم ایکم احسن عملاً و بندہ
چون دانست کہ حق تعالی خبیر است مراقبہ علم او را از دست نہ دہد و تصدیق
نماید انبیاء را در آل چہ خبر داده اند و امر و نہی او را بہ جا آورد و تخلق آل کہ بہ
کار ہائے دین دانا و باریک بین باشد و آل چہ در عالم قلب و قالب وے می رود
بہ او خبر دارد خداوند بصیرت باشد و از مکائد نفس و مکر و خداع آل پر حذر باشد
و خبر دہندہ باشد مردم را از آل و منذر و داعی ایشان بود بہ طریق نجات از آل
و آزمائندہ بود ایشان را بدال واللہ اعلم۔

الحلیم: از حلم بالکسر بہ معنی آہستگی و بردباری و حلیم آل کہ وے را
حشمت از جانہ برد و باعث بر تعجیل عقاب گناہ گاراں و مسارعت انتقام نہ گردد

پس از صفات سلبیہ باشد و حلیم علی الاطلاق او سبحانہ و تعالیٰ است چہ بندہ اگر گاہے بنا بر مصلحت در عقوبت استعجال نہ کند در دل دارد و بہ وقت فرصت انتقام کشد و او تعالیٰ با وجود اقتدار تام بر انتقام حلم را کار فرماید و بعد آں اگر عاصی تدارک معصیت بہ توبہ کند عفو فرماید و گاہے بے توبہ نیز رحمت کند و حق تعالیٰ بہ وصف انتقام نیز خود را ستودہ است پس حق عبد آں است کہ از انتقام وے خائف باشد و از جہت حلم وے امیدوار بود کہ چون در حال حلم کردہ در مآل مغفرت کند و در بارگاہ چنین کرے کہ بر عقوبت عاصی حلم ورزد و نعمت دادہ را باز نہ ستاند شکر بجا آرد و شرم دارد کہ حکم او را بجانیاورد و تخلق آں است کہ بہ ہر ناپسندی از جانہ رود و تمکین و وقار ورزد و بہ عقوبت زبردستان تعجیل نہ نماید و صلح و عفو از جرائم شمه خود ستازد مگر در اجرائے حدود شرع واللہ اعلم۔

۱. لعظیم: فعیل است از عظمت بہ فحتمات بہ معنی بزرگ شدن و عظیم کے کہ متقی است از اوصاف نقص پس راجع بہ صفات سلبیہ باشد یا باوجود آں انقائات آب باشد وے را جمیع صفات کمال نیز پس راجع باشد بہ صفات سلبیہ و ثبوتیہ معاً کذا استفید من شرح المواقف و گفتہ اند کہ عظمت بہ معنی بزرگی گاہے در مدرکات ابصار اطلاق یابد چنان کہ گویند این جسم عظیم است و او عظیم تر است از او و این بر دو قسم است یکے آں کہ باصرہ می تواند بہ او احاطہ کرد چنان کہ شتر و فیل و امثال آں و دیگر آں کہ باصرہ نہ تواند بہ او محیط شد چنان کہ جرم آسمان و زمیں و این اعظم است از اول و گاہے در

مدرکات بصائر استعمال کنند و آل سے قسم است قسمی است کہ عقل می تواند بہ ادراک کنہ حقیقت وے رسید چنان کہ حقیقت انسان و فرس و قسمی است کہ قاصر است از ادراک آل اکثر عقول یا بعضی چنان کہ حقائق ملائکہ و جن و قسمی دیگر است کہ عقل و ادراک را در ساحت عز و جلال اوراہ نہ باشد و متصور نہ باشد و دریافت عقل مر او را و عظیم مطلق او است کہ از ہمہ عظیم تر است چنان کہ ذات و صفات او تعالی شانہ و کسے کہ شناخت عظمت حق را مستحقر و خوار داند نفس خود را در جنب عظمت وے و اقبال کند بہ امتثال او امر و نواہی او و بندہ را باید کہ از عظمت و جلال او سبحانہ چنداں در دل خود فرود آرد کہ ہیچ کس و ہیچ چیز را در جنب وجود وے وجودے نماند و تخلق آل است کہ ہمہ بلند دارد و برائے دنیا سر فرود نیارد بلکہ در نظر ہمت او کونین را در جنب عظمت حق تعالی جا نماند و تحصیل کند از کمالات شریفہ آل قدر کہ اکثر عقول بہ کنہ قدر وے نہ رسد کہ بہ کدام درجہ است، از علم و کمالات و در حدیث وارد شدہ است کہ عالم عامل کہ تعلیم می کند مردم را خیر نام کردہ می شود او را در ملکوت عظیم و عظیم از بندگان انبیاء و علما اند کہ چون عاقل صفات ایشان تصور کند پر شود عقل وے بہ ہیت و عظمت و اعظم مخلوقات محمد رسول اللہ است صلی اللہ علیہ وسلم کہ ہیچ مخلوقے را بہ کند حقیقت او صلی اللہ علیہ وسلم مطلع نہ ساختہ شعر:

فمبلغ العلم فیہ انہ بشر

وان خیر خلق اللہ کلہم

و در عالم اجسام از عرش عظیم تر آفریده نه شده لانه خلق عظیم له اربعة
 ارکان لكل ركن ثلثمائة و ستون قائمة من ياقوت حمراء دور كل
 قائمة مسيرة ثمانين سنة باجنحة الملائكة تحت كل قائمة خمسون
 عالماً و كل عالم منها مثل الدنيا و ما بين كل ركنين مسيرة ثلثمائة و
 ستين عاماً و فيه من الخلق بعدد الملائكة والجن والانس والطيور و
 الوحوش يسبحون لله تعالى و يستغفرون للمؤمنين كذا في تفسير
 الامام الغزالي لسورة يوسف المسمى بالدرة البيضاء و در عالم معانی از
 روح انسانی که آل نیز راجع به عظمت روح محمدی است صلی الله علیه و سلم - والله
 اعلم -

الغفور: به معنی عفار است و هر دو صیغه مبالغه است و در غفور

مبالغه بسیار است از عفار چه در عفار مبالغه از روئے کمیت است و در غفور از
 طریق کیفیت و معنی عفار بخشا ننده که مغفرت بسیار کند و گناهان بسیار به بخشد و
 معنی غفور بخشا ننده به وجه اتم و اکمل که مغفرت وے به اقصی درجات رسد و
 گناهان عظیم به بخشد و بعضی این هر دو اسم را با لعکس گفته اند و قیل غفور آل است
 که چون از بنده نوعی از گناهان به بخشد از همه بندگال آل نوع گناه بخشد و چون غفور
 به معنی پوشیدن است عافر آل که به پوشد گناهان را در دیوان اعمال بندگال و غفور
 آل که از ضمیر فرشتگان نیز محو و پوشیده گرداند تا زلت آل مستور ماند بلکه بر گناه
 گارال نیز فراموش می گرداند تا از خجالت و شرمساری در پرده تشویر نماند فرد:

سر خجالت درویش ز آل بود در پیش
که گر گناه به بخشند شر مساری هست

و وجه تعلق و تخلق در اسم غفار مذکور شد واللہ اعلم۔

الشکور: بہ فتح شین بہ وزن غفور مشتق از شکر بالضم بہ معنی سپاس

داشتن و ثنا گفتن منعم را بہ سبب انعام و این معنی شکر گفتن بندہ است مر خدا
را و شکر را نسبت بر خدا تعالی نیز کنند و شکور و شاکر گویند بہ معنی دہندہ ثواب
جزیل بر عمل قلیل و کدام ثواب جزیل تر و عظیم تر از ثواب آخرت است بر
عمل قلیل در ایام معدودہ دنیا و بعضی گفته اند بہ معنی جزا و پاداش دہندہ بر شکر
و سپاس بندگاں کہ جزائے شکر را شکر نام کردند بہ طریق مشاکلہ و بر این ہر دو
وجہ مرجع او صفت فعلیہ باشد و قیل ثنا گوئندہ بر مطیعان خود و مرجع او صفت کلام
است و چون وے تعالیٰ معطی ثواب جزیل و مجازی شکر و ثنی مطیعین است بندہ را
باید کہ در طاعت و شکر و ثنائے وے بیفراید و صدق و اخلاص نماید و وجہ تخلق
آں است کہ شاکر بود مر خدا را بر نعمت وے و شاکر بود مر کسے را کہ احسان کند بہ
وے و مکافات کند آں را و الادعائے خیر ادا نماید و اقلش آں کہ گوید جزاک اللہ
خیراً واللہ اعلم۔

العلی: از علو بہ معنی بلندی و بلند شدن جائے و بر بلندی بر آمدن

و بر زیر چیزے شدن و آں دو قسم است حسی چنانچہ جسمے باشد و عقلی چنانکہ
رتبہ چیزے فوق رتبہ چیزے باشد و وے تعالیٰ بالاتر است در مرتبہ از ہرچہ

ما سوائے دے است بہ جہت بودن دے سبب و علت مر تمامی عالم را و رتبہ سبب و
 علت بالاتر است از درجات، مسببات و معلولات و نیز موجود دو قسم است حی
 است و میت اما حی منقسم است بہ دو قسم یا ادراک حسی دارد فقط و آل بہیمہ
 است یا باوجود حس عقل نیز دارد و آل نیز دو قسم است یا معارض است
 معلومات او بہ مکدرات کہ شہوت و غضب است و آل انسان است و یا سالم
 است و آل کہ سالم است نیز دو قسم است یا ممکن است کہ مبتلا گردد بہ مکدرات و
 لیکن سلامت نصیب دے شدہ و آل ملائکہ اند و یا ممکن نیست بلکہ محال است
 ابتلائے او بدال و آل حق سبحانہ و تعالیٰ است پس دے تعالیٰ در رتبہ ایست کہ
 متصور نیست بالاتر از آل رتبہ *فہو العلی العظیم و فوق کل ذی علم*
علیم فہم عوام کہ کالا نعام اند جز علو حسی نیابد و خواص کہ بہ ادراک بصائر
 اختصاص یافته اند علو معنوی را و مراتب آل را بر وفق مراتب علو حسی نہادہ اند و
 بودن دے سبحانہ فوق العرش بہ اعتبار علو عقلی است زیرا کہ موجودے کہ ہمزہ
 است از تجدید و تقدیر بہ حدود اجسام و مقادیر و ہم چوں و بہ چگونہ است رتبہ او
 فوق تمامہ عالم است و تخصیص ذکر عرش بہ جہت بودن او است بالاتر از ہمہ
 اجسام کہ چوں فوق او شد فوق ہمہ شد و علو بہ معنی غلبہ کردن نیز آید و دے
 تعالیٰ غالب است بر ہمہ و *اللہ غالب علیٰ امرہ* پس بندہ باید کہ قیاس عقلی را در
 کنہ ذات و صفات او راہ نہ دہد و بہ عجز معترف آید کہ کمال معرفت این است و
 خود را در جنب غلبہ امر و حکم دے تعالیٰ ست و پست و نابود دارد و بہ امتثال
 و تسلیم او را پیش آید و تخلق آل است کہ در تحصیل علم و عمل آل قدر جد و جہد کند

کہ ہر بنی نوع خود فائق گردد ہر چند علوم مطلق نیست زیرا کہ اعلیٰ مطلق خدا
 است و بعد از وہ تعالیٰ رتبہ سید انبیاء است صلی اللہ علیہ وسلم و بعد از وہ علیہ الصلوٰۃ و
 السلام درجہ سائر انبیاء و ملائکہ است صلوات الرحمن علیہم و نیز از وجوہ تخلق آل
 است کہ ہر نفس ہو از ہر دست باشد و از صحبت اللہ دنیا استعلا و رزق و ہمت بغیر
 امر حق فرود نیارد فرد:

ہر کہ ترمید از حق و تقویٰ گزید
 ترسد از وہ جن دانے ہر کہ دید

واللہ اعلم۔

الکبیر: بزرگ و صاحب کبریا، و کبریا عبارت است از کمال ذات
 و مراد بہ کمال وجود است و کمال وجود وہ تعالیٰ راجع بہ دو چیز است یکے
 دوام وجود و چوں مدت وجود آدمی دراز گردد گویند وہ کبیر السن است و
 چوں طویل الوجود ازلی و لدی اولیٰ و اخریٰ باشد او را کبیر خوانند دوم آل کہ
 وجود وہ تعالیٰ وجودے است کہ صادر است از وہ ہر موجود پس کبیر بہ
 معنی کامل الذات تام الوجود باشد و عظیم بہ معنی کامل الصفات رفیع القدر علی
 المرتبت بود و وجہ تعلق و تعلق قریب بہ اسم العلیٰ است واللہ اعلم و این ہر
 دو اسم در مرجع مانند اسم عظیم اند۔

الحفیظ: از حفظ، نگاہ داشتن و باقی داشتن ضد ضیاع و مرجع الوصفیات فعلیہ

است و اوسبحانه نگاه دلبرنده است هر چیز را و هر ذره را از ذرات مکونات
 از نسیاع و آفات چنان که عناصر را در موالید نگاه می دارد به تعدیل هر یک را
 از اضرار و کسر صورت یکے را به دیگرے که عبارت از مزاج است و
 حیوانات را به پیدا کردن آلات و جوارح و اسباب دافع حر و برد و از پوست و
 پشم و انواع ملبوسات در ذات آل ها مانند شاخ ها و ناب ها و چنگل ها و
 پوست و پشم و موئے و پر یا در خارج از ذات مانند اسلحه و ملبوسات با راه نمائے بر
 طریق استعمال و به کار بردن آل ها و به پیدا کردن حواس که می آگاهانند به قرب
 اعدا و آفات و هم چنین نگاه می دارد و طراوت نباتات را به رطوبت و لباب آل را
 به قشر و ذات او را به خارها که به منزله سلاح است مرنباتات را و باهر قطره از
 آب حافظ است که نگاه می دارد آل را از تبدیل به هوا و در خبر آمده است فرود نمی
 آید قطره از باران مگر آل که باوے فرشته ایست که نگاه می دارد و آل را تا می
 رسد به مقر خود از زمین امام غزالی گفت رحمة الله این حق است و مشاهده باطن
 ارباب بصائر بر آل دال است و ایشان ایمان آرند بدان به بصیرت نه به تقلید و
 ابواب حفظ الی تعالی لا یعد و لایحصی است و از جمله حفظ او است ابقائے
 ایمان مومنان و حفظ عقاید ایشان از زلیغ و زلل و استقامت آل ها بر توحید به
 اقامت دلائل و بر این بر حقیقت دین و اقوی اوله نور یقین است که در دل
 انداخته و کسب و اختیار بنده را قطعاً در آل دخل نیست و این همه کثرت اختلاف
 مذکور و ادیان که در عالم است موجب اختلاف و اشکال ایمانی نمی تواند شد و
 الحمد لله علی ذالک و حفظ به معنی از برداشتن چیزے که ضد آل سو و نیان

ست و راجع است بہ سوائے صفت علم نیز آید و او سبحانہ محفوظ است ہمہ اشیا
 ر علم وے و ممکن نیست زوال از وے بہ سہو و نسیان و چوں بندہ دانست کہ
 پروردگار او حفیظ است باید کہ از ہمہ آفات مخافات و از غلبہ نفس و ہوا پناہ بہ
 حفظ و حمایت وے برد فرد:

ہر کس بہ خدا پناہ آرد
 او را ز بلا نگاہ دارد

تخلیق آل است کہ حدود و احکام شرع را نگاہ دارد و جوارہ را از معاصی و دل
 را از ذکر ما سوائے او و سر را از ملاحظہ اغیار باز آرد و جمیع احوال را از خروج از
 حد استقامت و اعتدال محفوظ دارد و فروماندگان و عاجزان را دست گیرد و
 محافظت نماید و حافظ قرآن و حدیث گردد و معانی آل ہا را در دل نگاہ دارد و
 قیل الحفیظ الذی لا یشغلہ شی عن شیء فمرجعہ صفت سلبیہ
 واللہ اعلم۔

المقیت: خالق الاقوات و رسانندہ آل بہ ابدان و قیل المقدر
 فیرجع الی صفة الفعل وقعت خورش و آل چیزے است کہ برپا ایستد بہ ال
 انساں از اطعمہ و اقاتہ خورش دادن و ایں قوت ابدان است و قوت ارواح
 معرفت و ایمان است و مقیت بہ معنی مقدر اے توانا نیز آید و مرجع الوصف
 قدرت بود بہ معنی نگاہ دارندہ و گواہ و حاضر نیز آمدہ و کان اللہ علی کل

شی مقتدا ای مطلعاً قادراً وقیل معناه الشہید ای العالم بالغائب و
 الحاضر فیرجع الی العلم پس وبے جامع معنی علم و قدرت باشد پس بندہ باید
 کہ قوت و قوت بدن و جان از وبے خواہد و بہ علم وبے اکتفا کند از سهل تسری
 پر سیدند کہ قوت تو چیست؟ گفت اللہ گفتند مقدارے کہ از چارہ نیست گفت از
 اللہ چارہ نیست از چیزے پر سیم کہ توام اجساد مابدال است گفت توام اجساد ما
 القوت قال ذکر الحی الذی لا یموت و بعضے اس چنیں حکایت کنند کہ از
 وبے پر سیدند باللہ است اگر شما اللہ را می شناسید و تخلق آل است کہ گرسنگاں را
 طعام دہد و عاقلان را ارشاد کند و از احوال نفس خود مطلع باشد و بر اصلاح حال
 خود اقتدا نماید واللہ اعلم و فی شرح القادری علی الحصن و روی المغیث بالغین المجمعۃ
 موضع القاف و بالمثلہ موضع الفوقانیہ فی آخرہ ای یغیث عبادہ اذا استغاثوا کذا فی
 شرح المصلح۔

الحسیب: اے کافی وہ بندہ بہ پیدا کردن چیزے کہ بہ سندہ کے کند
 بندگاں را در مصالح و مهمات ایشاں پس صفت فعلیہ باشد و حسیب بہ معنی محسب
 است کالایم بہ معنی المولم و اس وصف متصور نیست حقیقت در غیر حق تعالی زیر
 اک احتیاج بہ کفایت یا از جہت وجود است و یا برائے دوام و بقائے وجود و
 کمال وجود است و وجود اشیا و دوام وجود و کمال وجود آل ہا و اسبابے کہ
 دخیل اند در وجود و اشیا و کمال آل ہمہ بہ خلق او بند پس ہموں است حسیب
 مطلق و گفتہ شد کہ حسیب بہ معنی محاسب است چنان کہ جلیس و ندیم بہ معنی

مجالس و منادم است و وے تعالیٰ حساب می گیرد از خلاق روز قیامت و می شمارد
برایشان افعال و انفاس ایشان را در دنیا پس از صفت کلامیه باشد و بعضی گفته اند که
حسیب به معنی شریف است از حسب به معنی مفاخر و فضائل شمردن و چون بنده
دانست که وے تعالیٰ کافی است باید که اکتفا کند به وے و توکل کند در جمیع امور بر
وے و من یتوکل علی الله فهو حسبه و چون دانست که محاسب است ضبط
کند افعال خود را و نیک گرداند احوال خود را و چون دانست که وے است
صاحب شرف و کمال نفس خود را خسیس و کمتر شمرد و تکبر نه کند و به افعال خود
معجب نه باشد و تخلق آں است که حاجات محتاجان را کفایت کند و با نفس خود محاسبه
کند پیش از یوم الحساب و شریف گرداند نفس خود را به معرفت و طاعت و اللہ
اعلم۔

الجلیل: الجلال و الجلالیت بزرگی و بزرگ قدر شدن و او است تعالیٰ
جلیل مطلق جامع نعوت جلال و صفات کمال و مزایای جمال امام غزلی رحمت اللہ
گفت کبیر راجع به کمال ذات است و جلیل به کمال صفات و عظیم به کمال ذات و
صفات جمیعاً منسوب به ادراک بصیرت که محیط به آں نه تواند شد انتها۔ و در
اصلاح قوم ظهور آثار و صفات قهریه را جلال خوانند و ظهور آثار صفات لطیفه را
جمال و جمیل نیز از اسمائے الہی است اما در این روایت مذکور نیست و جمیل
در اصل صور حسنہ یلیح محسوسه بصر را گویند بعد از آں نقل کرده اند به صور باطنہ
مدرکہ به بصیرت چنان که سیرت جمیل و خلق جمیل و جمیل مطلق او است تعالیٰ

شانہ چنانچہ جلیل مطلق او است زیرا کہ حسن و جمال ماسوائے او پر تو از انوار ذات و صفات او است و چون بندہ شناخت کہ جلیل بہ حق و جمیل مطلق او است تعالیٰ شانہ تعظیم نہ کند مگر او را و دوست نہ دارد مگر وے را و در مقابلہ عظمت و جلال و جمال او وجود خود را مضمحل گرداند تا ہست مطلق ظہور کند و تخلیق آل است کہ نفس خود را بہ صفات کمال موصوف کند و اخلاق ذمیمہ را تہذیب نماید تا جمیل و جلیل گردد و خدا و خلق ہمہ دوست دارندش، واللہ اعلم۔

الکریم: بزرگ و عزیز و گفته اند چون کس را وصف بہ کرم کردی ہمہ

صفات نیک را اثبات کردی و گفته اند کہ کریم آل است کہ چون قادر شود عفو کند و چون وعدہ کند وفا کند و چون عطا دہد پیش از امید دہد و ہر کہ بہ وے التجا آرد وے را ضائع نہ گزارد و از جمیع وسائل و شفاعتے نیاز گرداند و کریم بہ معنی مکرم نیز گفته اند چنان کہ جلیل بہ معنی مجل یعنی اکرام و اعزاز کنندہ و بہ معنی جواد نیز آمدہ و بہ این وجوہ راجع بہ صفت فعلیہ باشد و قيل المقتدر علی الجود فیرجع الی القدرة و قيل معناه العلی الرتبة فیرجع الی صفة اضافیہ و قيل یغفر الذنوب و تمامہ این معانی بہ وجہ اتم و اکمل خاصہ خدائے عز و جل است نقل است کہ اعرابی از حضرت رسول اللہ ﷺ سوال کرد کہ یا رسول اللہ! حساب ما روز قیامت کے کند؟ آل حضرت ﷺ فرمود خدا تعالیٰ بہ خودے خود حساب کند اعرابی را خوش آمد و تبسمے کرد پرسیدند کہ چرا تبسم کردی؟ گفت کریم چون بہ پند بہ پوشد و چون قادر شود عفو کند و بندہ باید کہ وظیفہ کند شکر کرم و اکرام و عفو و جود اورا دوستی این چنین کریمے را در دل گیرد و

تخلق آل است که سعی کند در تحصیل کرم و تکلف کند در اتصاف بدال تا حاصل شود اورا چیزے از آل یا ہمہ آل بر آل وجہے کہ شایان او است و انبیا صلوات اللہ علیہم اجمعین ہمہ متصف اند بدال اتم و اکمل از دیگران و سید الانبیا علیہ من الصلوات اکملها و من التحیات اتمها از ہمہ کامل تر و کریم تر است و او است اکرم الا کریمین بع اللہ تعالیٰ و تابعان او از اولیا و علما ہمہ اہل کرم اند علی حسب درجہ اتہم و مراتبہم واللہ اعلم

الرقیب: فی الصراح رقیب نگاہ بان و چشم دارندہ و موکل طیبی گفت

رقیب حفیظ کہ مراقب باشد اشیا را و ملاحظہ گرداند آل ہا را پس غائب نہ گردد و از وے مقدار ذرہ در زمیں و آسماں و فی شرح المواقف قال الغزالی ہو اخص من الحفیظ لان الرقیب هو الذی یراعی الشی بحیث لا یغفل عنہ اصلاً و یلاحظہ ماحظہ دائمة لازمة لز و مالو عرفہ الممنوع عن ذلك الشی لما اقدم علیہ فکانہ یرجع الی العلم و الحفظ و لکن با عتبار اللزوم و الاضافة ممنوع عنہ محروس عن تناول المتناول انتہا و سابقاً گزشت کہ مہیمن را تفسیر بہ رقیب کردہ اند با زیادتی مبالغہ در رقابت و ایں وجہ فرق بود میان ہر دو و وجہ تعلق و تخلق ظاہر آل است کہ نگاہ بان خود باشد و خود را از عوارض نفسی و قلبی نگاہ دارد و دائم در نظر حق با ادب باشد و از ناشائستہ ہا پر حذر بود و بہ داند کہ وے تعالیٰ رقیب و شاہد حال است در ہر وقت از ظاہر و باطن و بہ داند کہ نفس و شیطان در کمیں اویند و فرصت نگاہ می دارند و باعث اند او را بر غفلت تا چوں غافل گردد کار خود کنند و کینہ خود بہ کشند پس ہمیشہ

پر حذر بود از ایشال و هشیار بود از بکرو تلمیس ایشال و بر بندد راه با در آمد ایشال
و معنی مراقبه این است واللہ اعلم۔

الکجیب: اجابت جواب دادن و اجابت دعا کردن و او است جواب
دهنده هر که او را خواند و اجابت کننده هر دعا و عطا کننده سوال خواه به زبان قال
باشد یا به لسان حال بلکه اجابت کرده است پیش از استدعا به پیدا کردن اسباب
ارزاق و آلات و آسمان و زمین پس بند باید که اجابت کند دعوت حق را در امر و نهی
و اجابت کند بندگان او را به انجام مرام و بر آوردن حاجات ایشال به قدر وسع و
امکان و اگر عاجز باشد به لطف و سخن نرم و به اجابت دعوت و قبول هدیه ایشال چنان
که رسول خدا صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم می کردند واللہ اعلم۔

الواسع: سعت فراخی و فراخ کردن و همه را فرار سیدن و سعت را
نسبت به علم می کنند و می گویند وسع علمه جمیع الممكنات و
التعدومات و نسبت به احسان و نعمت می کنند و می گویند وسع جوده جمیع الموجودات
و به رحمت و غنا و ملک و قدرت نیز نسبت می کنند فلا یشغله شان عن شان و
واسع مطلق در جمیع این صفات حق تعالی است فقط و آل که سعت را به معنی
توانگری و توانائی و دست رسی می گیرند به همین علاقه است و حق است مر کس را
که شناخت خدا را و فراخی علم و قدرت و ملک و غنائے او را که باقی نه ماند در تنگی
جهل و عجز و احتیاج و فقر بلکه مستغنی گردد و در همه کارها التجا به او کند و در همه
تنگی ها پناه بدو آورد و تخلق آل است که سعی کند در سعت علوم و معارف و تحصیل

اخلاق حسنه و لطائف وجود و سخاوت و رزق و سینه و دل را کشاده دارد و از
حوادث و ایزاء اینان دهر دل تنگ نه شود و هیچ چیز از هیچ کس در بغل نه دارد و هر کس
به هر نوع کشاده باشد بیت:

بند با بر دار گر خواهی کشاد
دست و دل بخواستار خواهی مراد

والله اعلم -

الحکیم: مبالغه حاکم و قیل الحکیم بمعنی المحکم کالا لیم
به معنی المولم من الاحکام و هو اتقان التدبیر و احسان التقدیر و قیل
ذوالحکمة و هی العلم بالاشیا و علی ما هی علیه و الاثیان بالافعال
علی ما ینبغی و کمال در این معانی جز خداوند تعالی شانہ را نہ باشد و وے
تعالی هر چه کند به مقتضای حکمت کند و کسے که شناخت که پروردگار تعالی حکیم
است بر وے باد که راضی گردد و به حکم او به داند که وے را در آن حکمت بالغه
خواهد بود هر چند ظاہر نہ گردد بر وے پس اعتراض نہ کند و سخطنه گیرد بر وے
فان فعل الحکیم لا یخلو عن الحکمة و باید که در فهم حقائق متوجه به اسم
الحکیم باشد و تخلق آن است که اجتهاد کند در تحصیل قوت نظریه و تحسین قوت
عملیه و نیک داند قائق علوم و صناعات را از آن چه متعلق به تکمیل نفس بود و
از سفاهت و لغو پرہیزد و هیچ کارے بے باعث حقانی نہ کند تا مستحق اطلاق اسم

الحکیم گردد۔

الودود: ازود بالضم والفتح والکسر دوست داشتن فهو بمعنى المودود

کالرکوب والحلوب بمعنى المرکوب و المحلوب و او سبحانه دوست داشته شده مومنان است یعنی طاعت می کنند او را مومنان و تعظیم می نمایند او را و ہیبت می دارند و ذکر می کنند او را و یا وود به معنی الواد است کالصبور به معنی الصبر و او سبحانه دوست می دارد مومنان را به رحمت کردن و احسان و انعام نمودن بر ایشان و ستایش می کند بر ایشان قال تعالی و یحبهم و یحبونه و یا به معنی دوست دارنده ثواب مطیعان و ثواب خود را برائے آن ها و فرمود و هو الغفور الودود اشارت است بدان که او لا مغفرت بر حال حصصت ارزانی دارد و بعد از آل در دائره مودود آل می دارد برائے مقدم بودن تخلیه به خائے مجمه بر تخلیه به حاممله و وجه تعلق ظاهر است و تخلق آل است که دوست دار اهل دین باشد و آل چه خود را خواهد مسلمانان را نیز خواهد بلکه ایشار کند ایشان را بر نفس خود و کمال آل است که منع نه کند او را از ایشار و احسان غضب و حقد و ایذا پس پیوند با هر که به برد او و عطا کند آل را که محروم گرداند او را و عفو کند از هر که ظلم کند بر او و فرد اعلیٰ این آل است که در محبت محبوبان حق ثابت قدم باشد خصوصاً در محبت بهترین خلائق سید الانبیاء صلی الله علیه و آله که محبت او عین محبوبیت او سبحانه و تعالیٰ است بذل مجهود بر کار برد و هم چنین نسبت به پیروان و آل و اصحاب او علیه الصلوٰة والسلام - واللہ اعلم۔

المجید : مبالغہ ماجد فی البصر اح مجد، بزرگی، مجید، بزرگ و فی

القاموس المجد نیل الشرف والکرم و طیبی گفته مجد سعت و کرم، امام غزالی رحمت اللہ فرمودہ کہ مجید کسے کہ شریف باشد ذات او و جمیل باشد افعال او و جزیل باشد عطا و نوال او پس مجید جامع معنی اسم جلیل و وہاب و کریم باشد و بندہ را باید کہ وظیفہ حمد و ثنائے حق تعالیٰ بجا آرد و شکر نعمت و عطاءے او فرو نہ گزارد و تخلق آں کہ شرف و بزرگی را بہ تحصیل اسباب آں از علم و عمل و تہذیب اخلاق حاصل کند و بہ عطا و نوال افاضہ نماید واللہ اعلم۔

الباعث : بعث بر انگیزن میت را از گور و بے دار کردن نائم را از

خواب و فرستادن کسے را برائے کارے و او تعالیٰ بر انگیزندہ مرد ہا است از گور روز قیامت و بیدار کنندہ دل ہائے غافلاں است از خواب غفلت و فرستندہ رسل است بہ سوئے خلق و بعضے گفته اند بر انگیزندہ ہمت ہا است بر کار ہائے نیک پس بندہ باید کہ از خواب غفلت بیدار شود و از بے فرمانی رسول ﷺ بیزار گردد و از روز بعث و نشور یاد آرد و خود را بہ کار آخرت مشغول دارد و تخلق آں کہ دل ہائے مردہ را از گور جہل کہ موت اکبر است بر انگیزد و بہ علم کہ سبب حیات لبدی است زندہ گرداند و غافلاں را از خواب غفلت بیدار سازد و از روح خود داعی خبر کہ حکم رسول دارد بہ سوئے جوارح و قواء خود بہ فرستد و بہ سوئے خلق بہ تعلیم و ارشاد رسل و رسائل ارسال نماید و ہمت را بر خیرات و مبرات بر گمارد واللہ اعلم۔

الشہید: از شہود است بہ معنی حاضر آمدن یا از شہادت بہ معنی گواہی
 * دادن و حق سبحانہ حاضر و مطلع است بر ظاہر و باطن و بر غیب و شہادت و گواہی دہندہ
 است بر اعمال و احوال خلق روز قیامت و تواند کہ مر او شاہد بر وحدانیت خود باشد
 قال تعالیٰ شہد اللہ انہ لا الہ الا ہو یا شاہد است بر اخذ میثاق از پیغمبر ال بہ
 ایمان و نصرت دادن مر رسول را کہ بیاید بر ایشان مصدق آل چہ بہ ایشان است
 چنان چہ کریمہ و اذا خذ اللہ میثاق النبیین آلایت دال است بر آل و قیل شاہد
 بہ معنی مبین نیز آمدہ و وے تعالیٰ بیان کنندہ است بہ کلام و وحی و الہام احکام
 دین اسلام را و شہید بر معنی مشہود لہ نیز گفتہ اند کہ انبیا و اولیا و ملائکہ گواہی می
 دہند بر وحدانیت ذات و کمال صفات وے اگر چہ از ادراک کنہ ذات و صفات قاصر
 و عاجز اند و ہندہ باید کہ از مراقبہ حضور و اطلاع حق و از شہادت وے بر اعمال غافل
 نہ باشد و بہ شہادت وے بر محبت رسول ﷺ و صدق وے مصدق بود و احکام
 دین اسلام را تتبع و بہ کمال ذات و صفات وے معترف و تخلق بہ معنی اول راجع بہ
 معنی علیم و خبیر است و بہ معنی ثانی سعی کند بہ تحصیل عدالت و تذکیہ و تصفیہ تا از
 اہل شہادت در دنیا و در روز قیامت و از صاحبان شہادت بر وحدانیت حق و بر
 میثاق انبیا گردد تا از خواص عباد اللہ باشد واللہ اعلم۔

الحق: بہ معنی ثابت و ہست و در مقابل او است باطل بہ معنی

نیست و ناچیز و معدوم و ثابت و ہست مطلق اللہ تعالیٰ است و سائر
 موجودات از حیثیت امکان معدوم و ناچیز و نیست اند زیرا کہ ایشان را فی

حد ذات وجودے و ثبوتے نیست و برائے ہمیں استحسان فرمود آں حضرت
 ﷺ قول لبید را الاكل شيء ما خلا الله باطل پس حق مطلق او سبحانہ و
 تعالیٰ است و باطل مطلق چیزے کہ ممنوع بالذات باشد چنان کہ شریک
 الباری و حق من وجه و باطل من وجه ممکنات اند کہ فی حد ذات نیست
 و باطل اند و از جهت علت خود کہ عبارت از حق سبحانہ و تعالیٰ است موجود و حق
 اند و امین است معنی کریمہ کل شیء هالك الا وجهه پس او تعالیٰ واجب
 الوجود لذاتہ است کہ مفتر نیست وجود او بغیر او و آں کہ صدق و راستی و
 درستی را در اقوال و اعتقادات و مذاہب حق می گویند بنا بر رعایت معنی
 ثبوت است پس حق بہ معنی صادق القول نیز باشد و حق بہ معنی سزاوار نیز
 آید و او تعالیٰ سزاوار الوہیت است و اقوال افعال او از شائبہ کذب و
 بطلان منزہ است و حق بہ معنی مظهر الحق نیز آمدہ و تخلق آں است کہ متحقق
 گردد بندہ بہ متابعت حق کہ شریعت نبوی است صاحبہا التحیۃ والسلام تا از آں
 نورے و حضورے بر دل وے مستولی گردد کہ بد آں مستغرق گردد در وجود
 حق و متصف گردد بہ حقانیت امام غزالی گفت رحمت اللہ عبد اگرچہ حق
 است بہ خدا و ذات وے تعالیٰ بذات خود باطل است اگر موجود ساختن حق
 مراد رانمی بود پس خطا کرد کسے کہ گفت انا الحق مگر بہ یکے ازدو تاویل یکے آں
 کہ این مراد دارد کہ وے بہ حق است و می گوید این تاویل بعید است زیرا
 کہ لفظ بر آں دلالت نہ دارد دیگر آں کہ این معنی مخصوص بہ وے نیست بلکہ
 ہر چہ ماسوائے او است بہ حق است تاویل دوم آں کہ مستغرق گردد در

وجود حق تا آن کہ در باطن وے بہ حسب شہود گنجائش غیر نہ ماند و ہر چہ کلیت چیزے را و تمامہ او را فرو گیرد در وے مستغرق گردد و می گویند و مبالغہ می کنند کہ او است و از این جا گفته است انا من اھوی و من اھوی انا مراد استغراق و استہلاک داشتہ است انتہا واللہ اعلم۔

الوکیل: آں کہ کار را بہ وے گزارند و زمام تصرف در

دست وے دہند و حق تعالیٰ خود بہ خود کار ہائے بندگاں را بر خود گرفتہ و قیام بہ آں نمودہ است در مبداء و معاد بہ تحصیل ہر چہ بدای محتاج اند و کفایت می کند بہ فضل و کرم خود مہمائے ہمہ را آں کہ کسے توکیل و تفویض کند و وکیل گاہے قادر نہ می شود بہ موکول فیہ و وکیل مطلق آں است کہ امور موکول باشد بہ وے و وے کافی باشد بہ وے و وے کافی باشد بہ قیام آں و این محض فضل و کرم او است تعالیٰ شانہ پس بندہ باید کہ ہمہ کارہائے خود را بہ حضرت وے سپارد و بہ کلیہ خود متوکل گردد بہ وے و بسدگی کند بہ استعانت وے فرد:

کار خود را بہ خدا باز گزار

کت نمی بینم زیں بہتر کار

و حقیقت توکل ثقہ است بہ ضمانت حق و اکثر استعمال توکل در امر رزق است و مفہوم او عام است و تخلق آں است کہ در کارہائے ضعیفان و غرو ماندگاں سعی کند و مهم ایشان را کفایت نماید و در انجام مطالب و مآرب

ایشان آل قدر سعی نماید که گویا وکیل ایشان است و وکیل خدا گردد بر نفس خود
و محصم نفس خود شود در استیفاء حقوق الهی و انفضاء اوامر و نواهی وے تعالیٰ و اللہ
اعلم۔

القوی، المتین: قوی توانا و متین استوار امام غزالی گفت رحمت

اللہ قوت دلالت می کند بر قدرت تامه کامله بالغه و متانت دلالت می کند بر شدت
قوت و اللہ تعالیٰ از این جهت که قوت و قدرت بالغه کامله دارد قوی است و از
این راه که شدید القوت است متین است و در قرآن مجید وصف کرده است خود
را بذو القوة المتین و مرجع این به معنی قدرت است و وے تعالیٰ از عجز و ضعف
و ماندگی منزّه و مبرا است و بعضی گفته اند قوی متین به معنی خالق قوت و متانت
است فعیل به معنی مفعول پس بنده باید که در همه کارها قوت و نصرت از او
خواهد و خود را همه کس را مستحقر و منقاد او داند و در وقت جرات و بے ادبی از
قوت و قدرت او هر اسال بود و تخلق آل است که بر هوای نفس قوی و چیره باشد و
در دین صلب و سخت بود و در یقین قوی و متین باشد و در اجرائے احکام شرعی و
هن و سستی را به خود راه نه دهد بیت:

نفس کا فرکیش را بر خویشمن سلطان مکن
دشمن است او هر چه فرماید که آل کن آل مکن

و قال الآمدی معنی المتین نفی النهایة فی القدرة بمعنی ان قدرته لا

تتناهی کذافی شرح المواقف واللہ اعلم۔

الولی : محبت و ناصر و او سبحانہ محبت مومنان و متقیان است و

دوست دار ایشان قال تعالیٰ اللہ ولی الذین آمنوا و او تعالیٰ نصرت می دهد
ایشان را و بہ معنی متولی امور نیز آمدہ و او سبحانہ و تعالیٰ متولی امور تمامہ خلایق و
قائم است بہ آل چہ محتاج اندبدال از امور معاش و معاد و بہ معنی قریب نیز
آمدہ و وے سبحانہ و رحمت او قریب است بہ محسنان قال عز من قائل و اذا
سئلك عبادی عنی فانی قریب پس بندہ باید کہ بہ تکمیل شعب ایمان خود را
سائستہ مزید دوستی حق سبحانہ گرداند و در ہمہ کارها مدد و نصرت از وے جوید
و بر تولیت و محبت وے شکر گوید و از قرب وے تعالیٰ آگاہ بود و التفات دل بغیر
او نہ کند و تخلق آل است کہ دوست دارد او را و دوستان او را و کوشش کند
در نصرت دین و نصرت دوستان او و سعی کند در قضاء حوائج خلق او و نظم مصالح
ایشان تا مشرف گردد بہ این اسم و نامیدہ شود او را ولی اللہ و یکے از نشان ولایت
آل است کہ او سبحانہ محفوظ دارد وے را از معصیت و اگر بہ ناگاہ در آل افتد
عطا فرماید وے را توبہ و انابت و این است معنی اذا احب اللہ عبدالم یضره
ذنب و از جملہ نشان ولایت است کہ جا دهد وے را در دل دوستان خود زیرا
کہ دل ایشان نظر گاہ حق است و چوں او را در آل جایا بد لابد پر تو آل بر او بتلد

بیت۔

گر تو سنگ صخره و مرمر شوی

چوں به صاحب دل رسی گوهر شوی

والله اعلم -

الحمید : حمد و محبت ستودن او

ستوده شدن و او است ستائنده ذات و صفات خود و اقوال خود به کلام قدیم خود در ازل و به نصب آیات پینات در لا یزال لا احصى ثناءً عليك انت کما اتینت علی نفسک دال است بر آل و ستائنده انبیا و اولیا و مقربان است به فضیلت ایمان و احسان و عرفان و ستوده شده است به ستایش خود و ستایش جمیع آفرینش خود که و ان من شیء الا یسبح بحمده یا حمید به معنی مستحق جمیع محامد است که موصوف به کل کمال و عطا کننده هر وجود و نوال است و هر حمد و ثناء جامع به ذات اقدس او است فهو الحامد و هو المحمود فی الحقیقه و تخلق به این اسم آل است که دامناح امد حق باشد و سعی کند در تحصیل کمال تا محمود و ممدوح گردد نزد خدا و خلق خدا و محمود از بندگان آل است که ستوده است صفات و اخلاق و افعال و اقوال و احوال و بے شوب نقصان و طغیان و آل سید الرسل است که نام پاک و بے محابست صلی الله علیه و آله و هر که قریب است به درجات و بے از انبیا و اولیا و علما و صلحا هر یک حمید است علی تفاوت درجات و حمید مطلق الله است جل جلاله والله اعلم -

المحصی : احصاء شمردن و دانستن بر سبیل استحصاء و احاطه امام

غزالی رحمت الله محصی را به عالم تفسیر کرده و گفته که علم را چوں اضافه کنند به معلومات از حیثیت عدد و احاطه بدال احصا گویند و محصی مطلق کسے است که

مکشف گردد و در علم و عدل هر معلوم و عدد و مبلغ و مبلغ و مبلغ اگر چه
 ممکن است که احصا کند به علم خود یعنی معلومات ما را و لیکن عاجز است از احصاء
 اکثر معلومات و ما او تیمم من العلم الا قلیل پس محصی مطلق نیست مگر حق
 جل و علا و او است که داناست به و قائل و حقائق اشیا و محیط است علم او به
 ذرات کائنات و اعداد آن و صفت کمال لوا این است که احاطه بکل شیء علماء و
 احصی کل شیء اعداداً و بنده باید که علم الی در این جزئیات اعمال و احوال
 مراقب باشد و از حساب روز آخرت عاقل نه بود و در معاش حساب مقادیر
 گیر و فرود:

تفاهل مشوک که عمر زین تازه تر نیایی

و ادیش به زده که چرخ شد عمری و گر نیایی

بدوجه مخلوق عبد به این اسم بر قدر کمال او است چنان که در اصل صفت علم و
 از جمله مخلوق آن است که احصا کند اعمال خود پیش از آن که احصا کرده شود و
 محاسبه نفس خود کند پیش از آن که حساب کرده شود و در محاسبه مسأله نه کند و
 جهد کند تا بر د قائل اعمال و احوال ظاهر و باطن خود اطلاع یابد و واقف گردد و
 قيل المحصی المبني عن عدد كل معدود فيرجع الى صفة الكلام و
 قيل منه علم ان لن تحصوه اى لن تطيقوه كذا في شرح المواقف
 والله اعلم

المبندی، المعید: بالهمزة و قد تبدل بالياء في الوقف و

الابداء ابتدا کردن و نو آفریدن فمعناه الذى انشا الاشياء و قلد و خلق و
 حقق و اختر عها ابتداء من غير سبق مثال و الاعادة، باز گرداننده و بعد از
 اعدام ایجاد کردن ای الذى يعيد الخلق بعد الحیوة الى الممات فى الدنيا
 و بعد الممات الى الحیوة فى العقبى، و نو آفریده تمامه به الخ صانع را و
 باز گرداننده از حیات به ممات و از ممات به حیات او است تعالی شانہ و
 قدرت او همه را شامل حال است:

آں که ما را اول از خاک آفرید
 ایں چنین شائسته و پاک آفرید

گر کند ما را پس از مردن درست
 نہ بود از قدرت عجب تر از نخست

و گاهے معید را بر اعاده پروردگار تعالی فوائد و الطاف که بر بنده افاضه می کند و
 به سبب بعضی اعذار و تفصیرات از او باز می دارد و بداعیه فضل عام و اکرام
 تام خود باز اعاده می فرماید حمل می کنند و ایں چنین جاری شده است سنت الهی
 که می دهد و می ستاند و باز می دهد تا قدر نعمت شناسند و شکر گویند و بر ایں
 معنی مبدی به معنی منشی انعامات بود از وجود و لوازم آں و بر هر تقدیر بنده را
 باید که شکر نعمت حق گوید و در همه حال رضائے او جوید و به شکر نعمت اولی
 سازگاری آخری نماید و تخلق آں است که سعی کند در ابدائے خیرات و تاسیس
 حسنات و اعاده آں چه منقطع شده از آں به تفصیرات و تفریظات واللہ اعلم۔

الحی، الممیت :- بمعنی خالق الحیات و خالق الموت و پیدا گرداننده

حیات در جسم و دور گرداننده آل از وے که احیا و اماتت صوری جسمانی است و زنده گرداننده دل با به ایمان و معرفت و می راننده بر کفر و غفلت که احیا و اماتت معنوی روحانی است او است تعالیٰ شانہ و بندہ را باید کہ بہ شکرانہ نعمت حیات مشغول باشد و زندگانی فانی را در تحصیل حیات لبدی صرف نماید و بیچ سبب را در حیات و موت موثر حقیقی نہ داند و تخلق آل است کہ در زنده گردانیدن دل بہ معارف الهیہ و می رانیدن نفس از قوت غصیبہ و شہویہ سعی کند شعر:

حیوة القلب علم فاغتنمه

و موة القلب جهل فاجتنبه

و زنده گردانیدن دل ہائے طالبان بہ انوار ہدایت و می رانیدن نفوس ایشان از ظلمات غوایہ کہ الشیخ یحییٰ و سمیت نیز از این باب است و اعطائے غذا بہ گر سنگاں کہ سبب بقائے لبدان است و کردن غذا بہ کافراں کہ موجب نیستی ناپاکاں است نیز داخل تخلق بہ این دو اسم عظیم الشان است واللہ اعلم۔

الحی :- زنده ازلی و لبدی او است تعالیٰ شانہ کہ ہر گز نہ میرد و زوال نہ

پذیرد و حیات صفتے است کہ موجب علم و فعل ارادی است و ہر کرا ادراک و فعل ارادی نہ بود میت است و حی کامل مطلق آل کس است کہ ہمہ بابرکات داخل ادراک وے باشند و ہمہ مخلوقات تحت فعل وے و آل خدا است پس او

است حی مطلق و ہر حی کہ سوائے او است حیات او بہ قدر ادراک و فعل او
 است و کسے بہ شناخت کہ وے حی است کہ ہر گز نہ میرد توکل کند بروے و ہر کہ
 اعتماد بر مخلوقے کند متحمل کہ وقت حاجت بہ میرد و امید وے ضائع گردد و
 تخلق آں است کہ زندہ باشد بہ وے و بہ یاد وے تا ہر گز نہ میرد بل احیا عند
 ربہم یرزقون فرحین قدمات قوم و ہم فی الناس احیا واللہ اعلم۔

القیوم: فعول للمبالغة ای القائم بنفسه المقیم لغيره قائم بہ
 ذات خود و قائم و زندہ کننده مر غیر خود را کہ ممکن نیست اشیاء را وجود و بقا
 جز بہ وے و بقائے موجودات بہ قومیت او است و گویند کہ قیوم مبالغہ قیم است
 و قیم مصلح امور بہ مبالغہ و مصلح امور عباد در معاش و معاد او است تعالیٰ شانہ و ہر
 کہ دانست کہ قائم بہ اشیاء و مصلح امور او است فارغ گردد از تعب و مشقت و
 جدو کہ تدبیر و زندگانی بہ راحت کند در سایہ توکل و تفویض و نصیب بندہ از یں
 صفت بہ قدر استغنائے او است از ماسواء اللہ و امداد او مردم را و اصلاح او
 امور عباد اللہ را و گفته اند کہ الحی القیوم اسم اعظم است و ہر کہ در سجدہ بہ گوید یا
 حی یا قیوم بر حمتک استغیث حاجت او بر آید واللہ اعلم۔

الواجد: وجود ہستی و یافتن مطلوب و وجد و وجدة تو انگر شدن و
 وے سبحانہ واجب الوجودے است کہ ہیچ کمال و مطلوب از وے مفقود و محجوب
 نیست و ہیچ چیز جز بہ وجود او موجود نہ و غنی است مطلق کہ بہ ہیچ چیز و ہیچ کمس
 محتاج و نیاز مند نیست و ہر کہ غیر او است بہ وھے واجد است و بہ وجبے فائدہ و

از بعضی چیزها بے نیاز است و به چیزهای دیگر نیاز مند و گفته اند واجد به معنی عالم نیز آمده است و همه اشیا به هر صفت که دارد در علم و تعالی ثابت و موجود است و فرق میان واجد و غنی و علیم به آن تواند بود که در غنی دو چیز است و جدان آن چه می خواهد و عدم احتیاج بغیر به اعتبار اول واجد است و به اعتبار ثانی غنی و هم چنین در علیم انکشاف است و حصول از حیثیت اول علیم است و از حیثیت ثانی واجد و الله اعلم و بنده را باید که به مراد حق باشد و احتیاج به وے دارد و از علم وے آگاه باشد و تخلق آن است که سعی کند در تحصیل آن چه لابد است از کمالات تا واجد مراد و مقصود خود شود و مستغنی گردد به فضل خدا از ماسوائے او چوں ترا داریم همه داریم ما و الله اعلم۔

الماجد: به معنی مجید است چنانکه عالم به معنی علیم و لیکن در صیغه مجید مبالغه و تاکید است و همه صفات الٰهی بالغ و کامل است و لیکن گاهی در لفظ اشعار و اعلام کنند و گاهی به اثبات اصل معنی اکتفای نمایند که فی نفسه کامل است احتیاج به دلالت لفظانه دارد و تعلق و تخلق در اسم المجید گزشت و فی شرح المواقف المجید العالی المرتفع فتكون صفة اضافية وقيل من له الولاية والتولية فصفة فعلية والله اعلم۔

الواحد: یکی الوجود و الحدة و الیگانه شدن و او سبحانه یکی است به ذات خود و یگانه است به صفات خود و این نه آن واحد است که مبدء است به اعداد که محدود و منتهی است و او سبحانه را حدی و نہایتی نیست و واحد در عرف به دو

معنی است یکے آں کہ مجزئی و بعض نہ باشد مانند جوهر فرد و دیگر آں کہ بے مثل
 و مانند باشد و آں نیز هر دو قسم است یا ممکن است نظیر وے مانند آفتاب و یا ممکن
 نیست چنان کہ باری سبحانه و واحد مطلق لو است ازلا و لدا و بندہ گاہے بے
 نظیری باشد در خصلی از خصال و در وقتی از لوقات و در خصلت دیگر و در
 وقت دیگر وے را نظیری باشد پس واحد علی الاطلاق نہ باشد و کسے کہ شناخت کہ
 لو تعالیٰ واحد است و در صفات کمال بے شریک است باید کہ متوجه نہ گرد و مگر چه
 وے و شریک پیدا نہ کند وے را و تخلق آں است کہ سعی کند کہ متوحد و یگانہ
 گردد در فضل و کمال نسبت بہ کسے کہ وے نیز امکان توحد بہ صفت فضل و کمال
 دارد و متوحد باشد در عبودیت چنان کہ متوحد است وے سبحانه در الوہیت
 و یک جہت و یک روئے متوجه بارگاہ واحد گردد و یکے گوید و یکے داند ہر چه
 از او پند فرد:

از بہر آں یکے دو جہاں دادہ ام بہ باد
 عیم مکن کہ حاصل ہر دو جہاں یکے است

بدان کہ در روایت ابو ہریرہ در جامع ترمذی و دعوات شہقی و در شرح السنۃ
 اسم الاحد نیامدہ است و لیکن در جامع الاصول الواحد الاحد ہر دو آمدہ و فرق
 می نہند کہ احد بہ اعتبار ذات است ای لا ترکیب فیہ و واحد بہ اعتبار
 صفات ای لا مشارک لہ فیہا و گفتہ اند الاحد بہ اعتبار الذات و الواحد فی مقام
 الصفات و بعضے بہ عکس این می گویند - واللہ اعلم -

الصمد: معناه السيد و هو المالك فيكون صفة اضافية و

قيل معناه الحليم اي الذي لا يستغزه ولا يقلقه افعال العصاة فتكون صفة سلبية و قيل العالی الدرجة و قيل المدعو المستول الذي يصمد اي يقصد لقضاء الحوائج و علی التقديرين هو صفة اضافية و قيل الصمد مالا جوف له اي المصت فذاله مبدلة من التاء و حاصله نفی التركيب و قبول الانقسام كذا في شرح المراقف و قيل هو الدائم الباقي كما في شرح القاری علی الحصن الحصين پس بنده بايد که همیشه به قصد درگاه الہی تعالیٰ بپويد و جميع مقاصد و مطالب از دے جويد و او را از جميع نقائص و آفات منزہ داند و روئے استمداد و اشکال از دے به ديگرے نہ گرداند و تخلق آل که در کار سازی نیاز منداں و بر آوردن حاجات طالباں سعی نماید و از رذائل اخلاق و لذات و شهوات نفور باشد تا مقصود مرجع بندگان خدا شود و در جميع حالات محفوظ و معصوم گردد از تمامه آفات و زح و صلب بود در رعایت احکام دین و متمکن و مستقيم گردد در طريق علم و يقين واللہ اعلم۔

القادر، المقتدر: قدر و قدرت و مقدرت و اقتدار

توانستن و توانائی و قادر و مقتدر به معنی خداوند قدرت و در مقتدر مبالغه است و قادر آل کسے است کہ اگر خواهد به کند و اگر خواهد نہ کند و قدرت عبارت است از آل معنی کہ موجودی شود به دے ممکن بر وفق اراده و قادر

حقیقی آن کسے است کہ اختراع کند ہر موجود را اختراعے کہ یگانہ باشد بہ وے
 و مستغنی باشد در آن از معاونت غیر و آن خداست جل جلالہ و اما عبد را
 قدرتے ہست بہ قادر گردانیدن حق تعالیٰ مراد را فی الجملہ بر بعضے اشیا در بعضے
 احوال قدرتی ناقص و مخترعات بندہ واقع است بہ قدرت خدا پس گفتہ نہ شود
 مراد را قادر مگر بہ صورت مجاز پس نیست قادر مطلق مگر وے سبحانہ پس
 کسے کہ شناخت کہ او است قادر بر کمال بر ہر چہ کہ خواہد بود را ناپود و ناپود
 را بود می کند باید کہ خائف باشد از قہر وے و راجی باشد از مہر وے و
 تسلیم بود بہ حکم و ارادت وے و نیز چوں دانست کہ مولیٰ تعالیٰ قادر است
 ترک کند انتقام کشیدن را از ظالم و رنجانندہ بہ امید آن کہ انتقام قادر حقیقی اتم
 و اکمل است، و ہو علیٰ کل شیء قدير و تخلق آن است کہ قادر باشد بر
 کف نفس از مخالفت و بر منع شیطان از غویات و بر پائے دانشن طبع و ہوا
 از میل بہ شہوات و لذات واللہ اعلم۔

المقدم، المواخر: بہ کسر دال و بہ کسر خا تقدیم در پیش

کردن و تاخیر از پس افکندن و او است عز و علا کہ پیش کرد دوستان خود را بہ
 نزدیک گردانیدن از در گاہ عزت خود و راہ نمودن بہ جناب قرب خویش و
 پس افکند دشمنان دین را بہ دور افکندن از در لطف خود و بہ پردہ افکندن
 میان ایشان و میان شناخت خود و تقدیم و تاخیر گاہے در مکان می باشد
 و گاہے در زمان و گاہے بہ شرف و رتبہ و بدیں معنی تقدیم و تاخیر رتبہ

باشد و گاهی زمانی نیز مراد داشته شود ای الذی یقدم الاشياء و يضعها
 فی موضعها اللاتقه بها والذی یؤخر الاشياء الی موقیتها المناسبه بها
 فلا مقدم لما آخر ولا موخر لما قدم آدم راصلوات اللہ علی نبینا و علیہ در
 این جہاں تقدیم کرد و محمد مصطفیٰ صلی اللہ علیہ و آلہ تاخیر و در آن جہاں بر عکس و ہم
 چنان حال ام سابقہ نسبت بہ این امت مرحومہ کما قال علیہ اسلام و
 نحن الآخرون السالقون و در قرآن مجید فرمود السابقون السابقون
 اولئك المقربون و بندہ چون دانست کہ تقدیم تاخیر از خدا است از ہول و
 قوت خود متبری گردد و بر عمل خود اعتماد نہ کند و نظر بر فضل و کرم او منحصر
 گرداند و تخلق آل است کہ تقدیم کند خود را بہ متابعت و مسارعت بہ خیرات و
 تاخیر کند نفس و شیطان را و بعضی آدمیاں را کہ مناع خیراند و نیز مقدم و معظم
 دارد ہر کرا حق تعالی تقدیم کرد و موخر و محقر دارد ہر کرا وے تاخیر کرد
 واللہ اعلم۔

الاول، الآخر: اول است ازلی کہ وجود او را ابتدائی نیست و آخر

است ابدی کہ بقائے او را انتہائے نہ یا اول اشیا است بہ وجود کان اللہ و لم
 یکن معہ شیء و آخر است باقی بعد فناے ہر موجود کل من علیہا فان و یبقی
 وجہ ربک یا اول است بہ وجود و آخر است بہ سلوک یا از او است مبداء اول
 و بہ او است مرجع آخر یا اول است بہ احسان و آخر است بہ غفران یا اول
 است بہ ہدایت عارفان بہ توحید ذات خود و آخر است بہ افاضہ اتمام کار ایشان

پس اول است بہ ابتدائے عرف و آخر است بہ اكمال لطف پس کسے کہ ہدایت کرد
در ابتدا او است کہ کفایت می کند در انتها واللہ اعلم۔

الظاہر، الباطن: ظاہرے است کہ پیدا است وجود و ہستی او
بہ آیات باہرہ در انفس و آفاق و باطنی است کہ کجنگب است کنہ ذات پاک وے بہ
حجاب جلال و اشراق یا ظاہر است بہ نعمت و باطن است از فکرت یا ظاہر است بر
بصار باطن است از ابصار یا ظاہر است بے اقران باطن است بے حجاب چہ
خفائے او از شدت ظہور او است و ظہور سبب بطون او و نور او حجاب نور او
است فسبحان من یخفی بشدة ظہورہ و احتجب نورہ بنورہ پس او
است ظاہر کہ نیست ظاہر تر از وے و باطن است کہ نیست باطن تر از وے و
حظ بندہ از این اسمائے آل است کہ اہتمام کند بہ شان خود و فکر کند در اول
خود و تدبیر کند در آخر خود و اصلاح کند ظاہر و باطن خود را و حدوث عالم و
فتائے آل را بہ داند و دل بدال نہ نهد و بہ نظر و تدبیر از ظاہر اشیاء شناخت
صانع پے برد و در کار دین سابق و اول باشد و در کار دنیا پس این و آخر
بود و بہ احکام شریعت ظاہر بود و بہ اسرار حقیقت باطن و ظاہر بود با خلق و
باطن با خدا چنان کہ گفتہ اند الصوفی کائن بائن و قیل الظاہر بمعنی
الغالب من ظہر فلاں علی فلاں ای قہرہ فصفة فعلیة و قیل معنا ہما
العالم بما ظہر و بما خفی واللہ اعلم۔

الوالی: ولایت بہ کسر تصرف کردن، و دست یافتن و ولایت با فتح

یاری کردن و بادشاهی راندن و سیبویه گفته که ولایت به فتح مصدر است و به کسر اسم و والی کسی است که متولی شود امور را و مالک بود جمهور را و ولایت مشعر است به تدبیر و قدرت و فعل و تا این معانی جمع نه شوند اسم والی اطلاق نه کنند و والی امور علی الاطلاق نیست مگر الله سبحانه که متفرد است به تدبیر اولاد و معتقد احکام است در آل ثانیاً و قائم است بر وے به ادامت و ابقاء ثالثاً و بنده باید که اطاعت امر باری تعالی لازم داند و مملکت وجود خود را به حسن تدبیر و تمهید احکام شریعت مضبوط دارد و از غارت گران شیاطین جن و انس محفوظ گرداند و به امر الهی و حکم وے والی مملکت وجود خود شود و حاکم در آل باشد والله اعلم۔

المتعالی: بلند قدر، والی الولات و مرتفع از نقصائص و آفات و متعالی

ابلیغ است از علی و معنی تعلق و تخلق آل چه در اسم العلی گزشت و در شرح قاری است بر حصین ای الذی جل و علا عن کل وصف و ثناء فهو متفاعل من العلو و یمكن ان یكون بمعنى المنیع و هو الذی یمتنع الوصول الیه و یمتنع الوصول لیه و یجوز حذف یائه علی ماقراء فی المتواتر و قفاً و وصلأ انهما والله اعلم۔

البر: به کسر با نیکویی کردن و با فتح نیکویی کننده و او است نیکویی کننده و

احسان نمائنده به تمامه عالم و تفصیل انعام و احسان او از حد و حصر بیرون است و ان تعدو نعمة الله الا تحصوها و بنده باید که شکر نعمت و مبرت او بجا آورد و به خلق خدائیکی و احسان نماید خصوصاً نیکویی کند و بار باشد نسبت به

والدین و جیران و سایر اهل حقوق و مستهان و غیر مستهان آورده اند که شخصی در خدمت حضرت غوث الثقلین شیخ محی الدین عبدالقادر جیلانی قدس اللہ سره الاقدس مالے آورد از غیر مال زکات و گفت مستحق را از نامستحق نه می دانم به هر که فرمائی به دهم فرمود بده مستحق را و غیر مستحق را تا به دهد خدا تعالی تر اینز آل چه مستحق آئی و مستحق آن نه و اللہ اعلم۔

التواب: توبه بازگشتن از گناه و اصل معنی توبه رجوع است چوں

مضاف به بنده شود رجوع از معصیت مراد دارند و چوں منسوب به پروردگار گردد رجوع به رحمت و توفیق توبه اراده می نمایند و او سبحانه سربراه می کند اسباب را و توفیق می دهد بنده را به آل و بے داری گرداند وے را از خواب غفلت به تخویفات و تحذیرات و تنبیہات بر او خاتمه عواقب معاصی پس رجوع می کند وے سبحانه به فضل و کرامت و رجوع می کند بنده به توبه و ندامت پس در حقیقت توبه حق سابق است بر توبه بنده چنان که فرمود ثم تاب علیهم تیویوا: توبه کنم به شکنم و توبه دهی نه شکنم

و بنده را باید که دائم در امید زند و نومید نه شود و از او سبحانه طلب توبه کند و از گناهان خود پشیمان گردد و گوش عبرت باز دارد و در توبه تاخیر نه کند عجلوا بالتوبه قبل الموت و تخلق آل است که از زلالت بندگان اعراض کند و اعتذار و توبه آل ها را قبول نماید و به کرم و انعام بر ایشان رجوع کند و هر که بعد از نماز چاشت صد بار بگوید اللهم اغفر لی و تب علی انک انت التواب

الرحیم الغفور، گناہان او را آمرزیده شود کذا فی کتبہ الحدیث واللہ اعلم۔

المنتقم: الانتقام به عقوبت پاداش کردن و در شرح مواقف معنی

وے عذاب کننده برائے کسی که عصیاں ورزد او را نوشته و انتقام از صفات او سبحانہ است ان اللہ عزیز ذو انتقام و این بعد از انذار و اہمال اشد و افظ است از معاجلہ و مسارعہ و حق سبحانہ انتقام می کشد و عقوبت می کند کافران را بہ سبب کفر و گردن کشی و عاصیاں را نیز و اگر خواهد از عصات عفو می کند و بہ عفو پس بندہ باید کہ از انتقام منتقم حقیقی خائف و ترساں باشد و ارتکاب معاصی نہ کند و تخلق آل کہ در حفظ حدود و احکام شرع مداہنت نہ کند و از دشمنان دین انتقام کشد خصوص از نفس خود کہ اعدای عدو است انتقام کشد اگر مرتکب معاصی شود بایزید بسطامی گفت قدس سرہ، کہ نفس من در شے از شہامت کاسل کرد از و رد پس عقاب کردم او را و منع کردم او را یک سال از آب العنوف فحول است از عفو محو کننده سیئات و زائل کننده آل را از صحائف اعمال و در گذرندہ از معاصی بہ معنی غفور است و لیکن ابلغ است از آل زیرا کہ غفران مبنی از معنی ستر و کتمان است پس غفار پوشندہ گناہاں و عفو مشعر از محو و اعدام است و بندہ ہرچہ گنہ گار بود بہ عفو او امیدوار باشد و دست رد بر ناصیہ پتچ مجرم نہ باید نہاد انہ هو الغفور الرحیم و تخلق آل است کہ جرائم و تقصیرات مردم را کہ در حق او کردہ اند عفو نماید تا درجہ والکاظمین الغیظ والعافین عن الناس در باید واللہ اعلم۔

الرؤف: فعول است از رافت و خوانده شده به حذف واو تخفیفاً کذا

فی شرح القاری علی الحصن یعنی رافت کننده و رافت شدت رحمت و غلبه آل و
بعی گفته اند که رافت احسان است که مبدء آل شفقت محسن است و رحمت
احسان است که مبدء آل حاجت کس است که احسان کرده اند به وے و وے
تعالی مهربان است بر بندگانه لاسال رسول و میان شریعت که موجب حفظ ایشان
است از اسباب عقوبت عقوبتی و عصمت از زلت ابلغ است از غفران معصیت پس
رافت عبارت از معنی اول است و رحمت از ثانی و میان تعلق و تخلق در اسم
الرحمن الرحیم گزشت والله اعلم۔

مالک الملک: نافذ است حکم و مشیت او در مملکت وے به ایجاد و

اعدام و لقا و افتائے یتصرف فیها و فی مخلوقاتہ کمایشاء و وجہ تعلق در
اسم الملک گزشت والله اعلم۔

ذوالجلال و الاکرام: مانند جلیل است و الجلال العظمت و الاکرام

الاکرام و التعظیم خداوند جلال و کمال و کرامت و مکرمت پس جلال صفت ذات
پاک او است و کرامت فعل او است که صادر است از او بر بندگان او و ان
تعد و نعمة الله لا تحصوها و هر که جلال خدا را شناخت تذلل نماید به درگاه
وے و هر که اکرام او را دانست شکر گوید مر او را پس خدمت نه کند غیر او را
و سوال نه کند از غیر وے و تخلق آل است که تحصیل کند شرف و جلال و کمال را

در نفس خود و انعام و اکرام کند در حق بندگان او سبحانه چنانچه لائق و سزاوار است واللہ اعلم۔

المقسط: قسوط جور و بے دادی و اقساط عدل و داد گستردن پس

ہمزہ برائے سلب است و مقسط عادل کہ انصاف می کرد مظلوم را از ظالم و کمال این معنی آں است کہ در روز قیامت ظالم و مظلوم را از یک دیگر خشنود گردانند چنانکہ در حدیث آمدہ است و شرح تعلق و تخلق در اسم العدل گزشت واللہ اعلم۔

الجامع: الجمع کرد آوردن یعنی گرد آرندہ خلق متماثلات چنانچہ

آدمیاں بہ روئے زمیں و بر انگیزندہ اشیا در محشر متبائنات ہم چون جمع میان آسماں ہا و کواکب و ہوا و زمیں و دریا ہا و حیوانات و نباتات و معادن مختلفہ کہ ہمہ این یا مختلف الاشکال و الالوان و الطعوم و الروائح و الاوصاف اند و ہمہ را در عالم جمع کردہ و ہم چنین جمع کردہ در حیوانات میان استخوان و بے در ک و مغز و سائر اجزائے حیوان و جمع کردہ میان متضادات چنانکہ عناصر و کیفیات آں ہارا در مزاج و این ابلغ وجوہ جمع است و جمع می کند خصماں را در یوم القضا و جمع کرد فضائل و کمالات در انبیا و اولیا و علما و جمع کردہ دل ہائے عارفان را بہ شہود تقدیر تا خلاص شدہ اند از اسباب تفرقہ و رویت و سائط و حادثات و جمع کردہ ہموم ایشاں را بہ ذکر خود الابد کر اللہ تطمئن القلوب و جمع کردہ در بعضی از کمل اولیا علم و سیادت و معرفت و کرامت و عزت و قدرت و جمع کرد فضائل اولیا و آخریں در سید المرسلین صلی اللہ علیہ وسلم و بندہ باید کہ تامل و تفکر کند در اجتماع بدائع صنائع الہی

و افعال غیر متناہی و تخلق آل است که جمع کند میان علم و عمل و کمالات نفسانیہ و جسمانیہ و معرفت ذات و صفات حق و میان صفات حمیدہ و اخلاق گزیدہ و درو ظائف عبادات و اوراد و خیرات و مبرات و سایر فضائل و کمالات و سعی کند در جمع ہم و سکون قلب و جمیعت مع اللہ - واللہ اعلم -

الغنی، المغنی: الغناء، بے نیاز شدن و الاغناء بے نیاز گردانیدن و

وے تعالیٰ غنی است کہ در ذات و صفات و افعال خود بے نیاز است از ہمہ و باوجود آل بے نیاز گردانندہ است بندگان خود را و لیکن آل کہ غنی گردوب اغنائے غیر غنی مطلق نہ خواہد بود چه اگر غنی است در صورت فقیر است در معنی و غنی مطلق نیست الا حق تعالیٰ و تقدس قال تعالیٰ هو اللہ الغنی و انتم الفقراء و بندہ چوں دانست کہ وے تعالیٰ بے نیاز گردانندہ است ہر چه خواہد از وے خواہد و التجا نیارد مگر بہ وے تا متخلق گردد بہ اسم الغنی و باز چوں نیاز منداں را دست گیرد و از دادہ خدا محتاجاں را نیز بہ دہد و آل ہا را از سوال بے نیاز سازد حظے از اسم المغنی نیز نیابد واللہ اعلم -

المانع: بد اں کہ در این روایت ابی ہریرہؓ ذکر اسم المعطی نیامدہ اما

در روایات دیگر آمدہ و در آل صورت معنی المعطی المانع بدیں گونہ می گویند کہ ہر کہ را ہر چه خواہد بہ دہد و ہر کرا خواہد نہ دہد لا مانع لما اعطیت ولا معطی لما منعت و بندہ چوں دانست کہ وے تعالیٰ معطی و مانع است امیدوار بود بہ عطاءے او و خائف بود از منع او و تخلق آل کہ صالحان و

مستحقان را عطا کند و فاسقان و ظالمان را منع نماید یا قلب و روح را از انوار حضور و طاعت عطا کند و نفس و طبیعت را از هوا و شهوت مانع آید یا قلب و روح را و به روایت کتاب که اسم المانع بدون المعطی است تفسیر می کنند منع را به رد اسباب هلاک و نقصان در لبدان و ادیان به پیدا کردن عقل و قوانین شرع و بدین معنی المانع راجع به اسم الحفیظ باشد چه منع از موجبات هلاک لازم حفظ است و حاصل نمی شود حفظ بے او و لیکن منع به نسبت مهلک است و حفظ به اضافه محروس و غرض از منع حفظ است پس وجه تعلق و تعلق مانند اسم الحفیظ است و فرق در میان این دو معنی آن است که منع به معنی اول منع از منافع و عطا است و به معنی ثانی منع از مضار و بلا و منع از بلا لطف ظاهراست و گاهی منع از عطایز لطف می باشد بیت:

آں کس که توانگرت نمی گرداند
او مصلحت تو از تو به می داند

یا منع می کند آرزوهای و شهوتها را از نفس کس که می خواهد او را که از اهل خصوص گرداند و منع می کند ارادات و اختیارات را از دل کس که می خواهد که او را خالص گرداند برائے خود که مقام اهل خواص است و مرتبه اهل خواص بلندتر است از مرتبه اهل بلندتر است از مرتبه اهل خصوص و بنده چون دانست که حق تعالی اسباب هلاک و نقصان از او منع می کند و در حفظ خود نگاه می دارد شکر گوید او را برین نعمت عظمی و تعلق آن که مانع آید و

دور باشد از تطرق فساد و ہلاک بہ خود و بہ اہل صلاح و نگاہ دارد و دین و اہل آل را از آفات و مخافات واللہ اعلم۔

الضار، النافع: خالق ضرر و نفع و شر و خیر و درد و دوا در گرمی

و سردی و خشکی و تری او است نہ دار و نافع است بالذات و نہ زہر مہلک است بہ نفسہ نہ طعام سیرمی کند بہ خود و نہ آب سیرابی سازد بہ ذات این ہمہ اسباب عادی اند کہ عادت اللہ بر آل جاری شدہ کہ شفا بر دارو و اہلاک بر زہر و سیری بر طعام و سیر اہلی بر آب مترتب شود بہ خلق او سبحانہ و اگر خواہد بے این ہا نیز کند و اگر خواہد با وجود این ہا نہ کند و ہم چنین ہر ذرہ و جزو از علویات و سفلیات و وسائط و اسباب نسبت بہ قدرت کاملہ مانند قلم در دست کاتب است و قدرت صفحہ است شامل اکثر صفات خصوص صفات فعلیہ و فرق بہ عموم و خصوص و جہات و حیثیات است و بندہ را باید کہ ضرر و نفع ہمہ از وے تعالیٰ داند و عالم اسباب را مغلوب قدرت او شناسد و حکم و قضائے الہی را تسلیم کند و تفویض امور بہ وے کند و زندگانی کند وے از خلق در راحت و خلق از وے در فرحت و تخلق آل است کہ بہ امر الہی و حکم شریعت ضرر رساند و زجر کند دشمنان دیں را و نفع رساند و یاری دہد دوستاں را تا بہ مقتضائے ارادت و امر ہر دو عمل کند جمع میان حقیقت و شریعت این است واللہ اعلم۔

النور: نور در عرف عام بہ معنی روشنی است و نور در اسم الہی

تعالیٰ بہ معنی منور و وے تعالیٰ روشن کننده سماوات است بہ کواکب و سیارات و روشن کننده زمین است بہ انبیا و اولیا و علما و مومناں و بساتین و ریاحین و روشن کننده دل ہائے مومناں و عارفان است بہ نور ایمان و عرفان نور علی نور یھدی اللہ لنورہ من یشاء و نزد خواص نور عبادت از چیزے کہ ظاہر است بہ خود و ظاہر کننده است غیر خود را و چون مقابلہ کردہ شود وجود را بہ عدم ظہور مر وجود را باشد و خفا مر عدم را و ہیچ چیز تاریک تر از عدم نیست پس کسے کہ بری است از عدم بلکہ از امکان عدم و بیرون آرندہ باشد ماہیات را از ظلمت عدم سزاوار تر است بہ تسمیہ نور و وجود نورے است کہ فاضل است بر جملہ اشیا و ہمہ از نور ذات او است اللہ نور السموات و الارض و بندہ باید کہ از ظلمت طبیعت و کدورت نفس بر آمدہ بہ نور علم شریعت نیک را از بد تمیز کند و خواطر شیطانی را از واردات رحمانی بہ شناسد کہ بزرگاں گفتہ اند کہ ہر حالے کہ نتیجہ عالم نہ باشد اگر چنداں حال عظیم باشد ضرر او بیشتر از نفع بود و ہر کہ رعایت ظاہر علم و ادب شریعت فرو گذاشت کند حقیقت نور بد آں فرو نیاید و تخلق آں است کہ منور باشد بہ نور ایمان و عرفان و مظهر باشد احکام دین را و بہ ریاضت و مجاہدہ در تزکیہ نفس و تصفیہ قلب و تخلیہ روح و بقا در نور و فنائے ظلمات بخریت بقا بہ نور الانوار حاصل کردہ عین نور گردد اللھم اعطنی نوراً و اعظم لی نوراً و اجعلنی نوراً یا نور واللہ اعلم۔

الہادی : ہدایت راہ نمودن و بہ منزل مقصود رسانیدن و او

است راہ نما در دنیا و آخرت و رساننده بہ جناب قرب و معرفت خود

فرد: گر نہ چراغ لطف تو راہ نماید از کرم

قافلہ ہائے شب رواں پے نہ برد بہ منزلی

و انواع ہدایت وے را حصر نیست الذی اعطی کل شیء خلقہ ثم ہدی
چنان کہ طفل را بہ مجرد بر آمدن از شکم بہ مکیدن پستان راہ نمود و چوچہ را بہ
مجرد بر آمدن از بیضہ بہ چیدن دانہ ہدایت کرد و مگس شہد را بہ بنائے خانہ
بر شکل تسدیس کہ موافق ترین اشکال است بہ وے رہبری فرمود و افضل
ہدایت نمودن طریق است کہ موصل است بہ جناب نعیم و رویت وجہ
الکریم و ابداع کردن در باطن خواص عباد از انوار توفیق و اسرار تحقیق کہ
سبب ہدایت است بہ طاعت و بہ معرفت و بہرہ مندترین بندگال بہ تعلق و
تخلق بہ اسامی انبیا و اولیا و علما اند کہ ہادی خلایق اند بہ صراط مستقیم و شرع
نبی الکریم ﷺ اللهم اهدنا الصراط المستقیم، ذوالنون مصری گفت رحمت
اللہ سہ چیز از اخلاق عارفان است۔ تنگ دلی غمزدگال را بہ کشاد باز آوردن و
نعمت ہائے حق تعالی بہ غافلان بہ یاد دادن و بہ زمان توحید مسلمانان را بہ حق
راہ نمودن یعنی روئے دل ایشان از دنیا بہ دین و از معاش بہ معاد آوردن
واللہ اعلم۔

البدیع: بے مثل و بے مانند و ہر کہ در ذات و صفات و افعال

بے مثال و بے مانند است او است بدیع مطلق و آل جز حق سبحانه و تعالیٰ نیست
و بدیع به معنی مبدع نیز دارند یعنی نوپیدوارنده و به هر دو تفسیر کرده شده
است قول وے سبحانه بدیع السموات و الارض و بنده را باید که به هر چه
از صنایع بدائع دلیل به خدائے بے مثل و بے مانند برود که مبدع او است و
حدوث حوادث را دال بر وجود قدیم او داند و قول آل حضرت صلی الله علیه و آله در
وقت دیدن نو با و هَذَا قَرِيبُ الْعَهْدِ مِنْ رَبِّي اثر آل معرفت است و هر
بنده که مخصوص است به خاصیت خاص مثل نبوت و ولایت و علم بر وجه بے
مثلی و بے نظیری یا نوپدید آرنده است چیزے را از امور که راجع به صفت
کمال است در جمیع اوقات یا در عصر خود او را بدیع گویند و لبدع مخلوقات
محمد رسول الله است صلی الله علیه و آله و او است فرو کمال واحد در اتصاف به صفات حق
و تخلق به اسمائے وے تعالیٰ بلا مثل و لا نظیر: فجوهر الحسن فیہ غیر منقسم و الله اعلم -

الباقی: دائم الوجود که هرگز فنا نه پذیرد و بنده باید که در پر توبقائے

حق از خود فانی شود و دل را از تعلق بماسوائے او نگاه دارد و تخلق آل است
که سعی کند در تحصیل کمال که باقی ماند آثار آل در این جهان و در آل جهان و
فانی شود در جلال حق تا باقی ماند به حیات لبدی -

الوارث: مراد به وارث باقی بعد فنائے موجودات که تمامه

املاک بعد و فناء ملاک راجع به وے گردد و به وے رسد و این نظر به ظاہر
است و الا او است مالک علی الاطلاق ازلاً و لبداً متبدل نه گردد ملک وے و

تمامہ ملک و ملکوت مراو را است بے شریک و مساهم و ارباب بصائر ہمیشہ
 ندائے لمن الملك اليوم لله الواحد القهار بہ گوش ہوش می شنوند جل جلالہ
 ہندہ باید کہ در بند مال و میراث نہ باشد و بہ داند کہ ہمہ از او عاقبت خواہد ماند
 موتوا قبل ان تموتوا را شعار خود سازد و تخلق آل است کہ تحصیل علوم و
 معارف دین کند تا وارث انبیا گردد واللہ اعلم۔

الرشید: رشد در لغت بہ سامان و برہ شدن بر خلاف غی و

رشید آل کہ اقوال او برنج رشاد و افعال او بر سنن صواب و احکام او بر طرز
 اتقان و احکام بود و ہیچ خلل و زلل بہ ہیچ کار او راہ نیابد و ہمہ تدبیرات او
 مقصم فواید و حکم باشد بے استرشاد مرشد و گفتہ اند کہ رشید این جا بہ معنی مرشد
 است کہ بند گال را در کار ہائے دین و دنیا راہ نموده است بد آل چہ مصلحت
 آل ہا است فی شرح المواقف الرشید العدل وقیل المرشد الی سبیل
 الخیرات و وجہ تعلق و تخلق ظاہر است۔

الصبور: بہ فتح صاد، صبر در لغت شکیبائی کردن و صبور آل کہ در

گرفت گناہ گاراں شتالی نہ کند و در عقوبت و انتقام ایشاں تعجیل نہ ورزد و
 صبور قریب بہ معنی حلیم است و فرق آل است کہ صبور مشعر است بہ آل کہ اگر
 چہ انکوں صبر کند اما در آخرت سخت می گیرد و حلیم مطلق است و بعضے گفتہ اند
 کہ در صبور خوف عذاب غالب است و در حلیم امید عفو و بعضے گفتہ اند کہ
 صبور بہ معنی صبر دہندہ است و صبر دہندہ مرندہ را بر بلا و مصیبت و صبر

دہندہ بر تحمل بار امانت و صبر دہندہ بر مخالفت ہوا و شہوت و صبر دہندہ بر مشقت ادائے عبادت او است سبحانہ و تعالیٰ و بندہ باید کہ در جمیع بلا ہا و امراض و مصائب صبر از دے خواہد و از بے فرمانی او دور باشد و تخلق آں است کہ در ہیج کارے سبکی و شتالی نہ کند و آرام و تمکین ورزد و در رنج فراق پناہ بہ امید وصال برد و درد شوق را بہ ذکر معشوق در ماں کند۔

ربنا افرغ علينا صبراً و ثبت اقدامنا و انصرنا علی القوم الکافرین رواہ الترمذی و البیہقی فی الدعوات الکبیر و قال الترمذی ہذا حدیث غریب و در روایت اہل ہریرہ غیر ایں اسمائز آمدہ چنانچہ الاحدوا لمعتم والرب والمعطی یا در بدل بعضے ازیں اسمایا زیادہ ہاں و بریں تقدیر عدد اسمائے اللہ زیادہ برنود و نہ می شود و حق آں است کہ اسمائے الہی در کتاب و سنت زیادہ بر آں آمدہ است بعضے مفرد و بعضے مرکب و منحصر درنود و نہ نیست مگر بہ اعتبار اختصاص بہ خاصیتے چنان کہ گفتہ شد واللہ سبحانہ اعلم تمام شد شرح نود و نہ نام الہی تعالیٰ شانہ والحمد للہ اولاً و آخراً والصلوٰۃ والسلام علی خیر خلقہ محمد باطناً و ظاہراً۔

